

РАДОШ ЉУШИЋ • ЛУБОДРАГ ДИМИЋ

ИСТОРИЈА

за осми разред основне школе са читанком и радном свеском

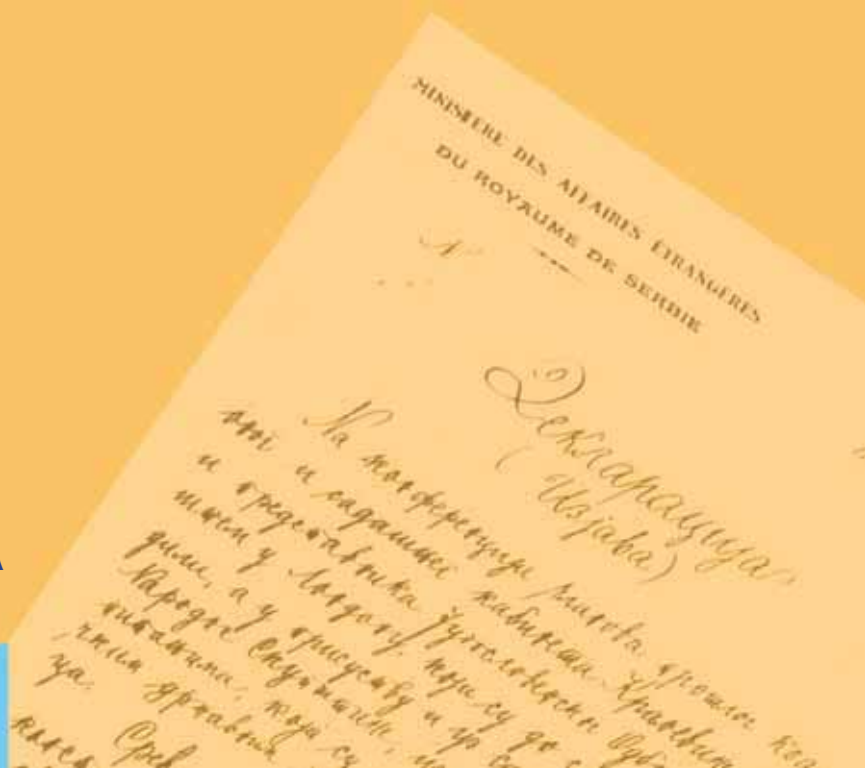

8

УЧБЕНИК
ИСТОРИЈСКА ЧИТАНКА
РАДНА СВЕСКА

Фреска

Радослав Лушић • Љубодраг Димић

ИСТОРИЈА

за осми разред основне школе

УЏБЕНИК
ИСТОРИЈСКА ЧИТАНКА
РАДНА СВЕСКА

САДРЖАЈ

I. Свет, Европа и Балкан (1878–1914)

1. Привреда, друштво, култура
 2. Међународни односи
 3. Балкански народи и државе
- Проверите, обновите, научите!

II. Краљевина Србија

1. Држава
 2. Политичке институције
 3. Модернизација привреде и друштва
- Проверите, обновите, научите!

III. Јужнословенски народи

1. Српски народ у Аустро-Угарској
 2. Срби у Јужној Угарској
 3. Босна и Херцеговина,
Стара Србија, Македонија
 4. Црна Гора
- Проверите, обновите, научите!

IV. Ратно доба (1912–1918)

1. Балкански ратови
 2. Први светски рат
 3. Одбрана отаџбине и окупација
 4. Југословенско уједињење
- Проверите, обновите, научите!

V. Свет између Првог и Другог светског рата

1. Прилике у свету после Великог рата
 2. Економске, друштвене и културне прилике
 3. Између демократије и тоталитаризма
 4. Ауторитарни национализам
 5. Свет на путу ка новом рату
- Проверите, обновите, научите!

VI. Југословенска краљевина

1. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца
од 1918. до 1929. године
 2. Југославија од 1929. до 1941. године
 3. Југословенски културни простор
- Проверите, обновите, научите!

VII. Други светски рат

1. Доминација Сила осовине (1939–1941)
 2. Рат 1941–1943.
 3. Победа антифашистичке коалиције
 4. Последице рата
- Проверите, обновите, научите!

VIII. Југославија у Другом светском рату

1. Априлски рат и последице пораза
 2. Отпор и устанак
 3. Грађански рат (1941–1942)
 4. Југословенско ратиште и завршна фаза рата
 5. Допринос Југославије победи
антифашистичке коалиције
- Проверите, обновите, научите!

IX. Свет после Другог светског рата

1. Послератни свет и његове противуречности
 2. Покрети и идеје савременог света
 3. Европска интеграција
- Проверите, обновите, научите!

X. Југославија после Другог светског рата

1. Нова власт
 2. Спољнополитички положај Југославије
 3. Друштвени и економски развој
 4. Друштвена криза и пораз Југославије
- Проверите, обновите, научите!
- Речник појмова

Краљевина Србија

Тема II

 Крунисање краља Петра I Карађорђевића

Србија је дуго обнављала своју државу, од 1804. до 1878. године, пролазећи при томе кроз различите облике аутономности. Српска револуција завршена је 1835. године, када је у Србији коначно укинут феудализам. Тиме су створени услови за бржи привредни развој. Међутим, он је текао споро, а један од разлога је и тај што је у Србији преовладавао ситни сељачки посед, који није поговдао капиталистичким условима производње. Србијанско друштво било је сељачко, грађанство је било тек у повоју. Ср-

бија је у овом периоду територијално увећана, порастао је број становника, изграђене су државне установе и земља је уставно уређена – постала је парламентарна демократска монархија.

Стицање независности, на Берлинском конгресу, велика је тековина Србије. Од тада српски народ има две самосталне националне државе – Србију и Црну Гору – које ће у наредном периоду водити политику српског уједињења, да би, у Првом светском рату, ову идеју напустили и прихватили идеју југословенског уједињења.

Колико је година Србији било потребно да стекне независност? Када је Србија ослобођена феудализма и због чега се тај догађај повезује са Српском револуцијом? Шта је Париски конгрес донео Србији у погледу њеног аутономног положаја? Да ли сте запамтили под којим владарем је Србија стекла независност?

Милан Обреновић (1854–1901)

рођен је у Влашкој. Био је дете разведених родитеља, а о њему се бринуо кнез Михаило. Учење на Лицеју у Паризу прекинуо је 1868, када је доведен за кнеза. Четири године чекао је да стекне пунолетство и преузме власт: био је кнез до 1882, а краљ до 1889. године. Оженио се Наталијом и с њом имао сина Александра. За његове владавине Србија је постала модерна држава: стекла је независност и територијално проширење, постала краљевина, добила два устава, стајаћу војску, железницу, организоване политичке странке и многе друге значајне институције. Немирне природе и духа, необичан и у јавном и у приватном животу, разведен од краљице, разочаран у политички живот српских странака којима је замерао одсуство државне идеје, овај „владалачки метеор“ 19. века, како га је назвао један угледан српски политичар, абдицирао је у корист сина и неко време живео у иностранству. По повратку у Србију помагао је сину Александру, бавећи се, пре свега, организовањем војске, у чему је имао успеха. Умро је у Бечу, а сахрањен у манастиру Крушедолу.

Грб Краљевине Србије

1. ДРЖАВА

▣ Краљевина

Добијањем независности Србији су се отвориле могућности за вођење самосталније спољне политике. До стицања самосталности она се ослањала на Русију, да би, од 1878. године па све док су Обреновићи били на престолу (1903), заштиту тражила од моћног северног суседа, Аустро-Угарске. Србија и Аустро-Угарска су 1881. године склопиле Тајну конвенцију, која је обема државама била од користи. Хабзбуршка монархија узела је у заштиту династију Обреновић, пристала на то да се Србија прогласи краљевином, и подржала њено проширење у правцу Вардара. Заузврат, Србија је морала да обузда своју националну пропаганду и да усклади своју политику према другим државама.

Српски владари и политичари заносили су се идејом да Србију прогласе краљевином још док је била аутономна држава. Али, то није било могуће док није постала самостална држава, и не без подршке Аустро-Угарске. Народна скупштина прогласила је Србију краљевином 6. марта 1882. године, а кнеза Милана за краља. Србија је тада добила нова државна знамења – грб и химну „Боже правде“ – која се и данас користе, орден Белог орла и државни празник – Дан Краљевине. Био је то значајан датум у повести Србије 19. века.

Самостална Краљевина Србија добила је више слободе у спољној политици, као и право заштите интереса српског народа који је живео у другим државама. Србија је до Берлинског конгреса тражила и подршку налазила у Русији, од тада она се

окренула Аустро-Угарској. Осим већ постојећих дипломатских представништава (Цариград, Букурешт, Беч), отворила је посланства у скоро свим европским престоницама, као и један број конзулата, од којих су од посебног значаја били они у Турској (Приштина, Скопље...). До краја овог периода Србија је створила солидну дипломатску службу.

Обреновићи, Милан и Александар

Александар Обреновић

Непознате речи

абдикација – владарева оставка на престо, препуштање престола наследнику пре времена

регент – онај који обавља владачку власт уместо краља, краљевски намесник

Драгутин Димитријевић Апис (1876–1917) пуковник српске војске и главни организатор официрске завере која је извршила Мајски преврат. Помагао је четничку акцију у Старој Србији и Македонији. Припадао је врху тајне завереничке организације „Уједињење или смрт“, познате још и као „Црна рука“. Циљ ове организације био је да се борбеним путем изврши уједињење српског народа. Био је шеф обавештајне службе Србије. Оптужен за организовање атентата на регента Александра Карађорђевића, осуђен је на смрт у тзв. Солунском процесу, и погубљен.

Краљ Милан је увођењем стајаће војске изазвао немире у Источној Србији, познате као Тимочка буна (1883), коју су подржали чланови Радикалне странке. Краљ и војска сурово су угушили побуну, казнили побуњеничке вође и неко време забрањили рад Радикалној странци, чији је председник Никола Пашић морао да побегне у иностранство. Када је Кнежевина Бугарска прогласила уједињење с Источном Румелијом, чиме је нарушила равнотежу снага балканских држава, Србија јој је објавила рат (1885). Неспремна за рат, а предвођена несигурним и нестабилним владарем, Краљевина је рат изгубила, а само захваљујући Аустро-Угарској није претрпела знатније последице пораза.

Опхрван многим државним бригама, разводом брака и тешком борбом са радикалима, краљ Милан је абдицирао млад, у 35. години живота. Наследио га је син Александар (1889–1903), који је на престо ступио још млађи од оца – у својој тринаестој години. Треће намесништво (Јован Ристић, Коста Протић и Јован Белимарковић) обављало је владарску дужност до 1893. године, када је Александар извршио државни удар, прогласио себе пунолетним и преузео власт. Краљ Милан вратио се из иностранства у земљу и помогао сину да влада. Посебну пажњу покљонио је организацији стајаће војске. За разлику од оца, син је стекао солидно образовање. Краљ Александар био је тих, смирен и прорачунат, али несрећан, будући да је живео поред родитеља који су били у непрекидним свађама. Склон апсолутистичком начину владања, завео је тзв. лични режим, управљајући државом са нестраначким владама. Страначке сукобе није подносио, као ни демократски устав из 1888. године, који је укинуо, а на снагу вратио устав из 1869. године. Незадовољан и њиме, октроисао је нов устав (1901).

За разлику од краља Милана, краљ Александар поправио је односе са Русијом а успео да одржи и добре односе са Аустро-Угарском. За његове владавине Србија је знатну пажњу посветила Србима у Турској, постигла видније успехе у привреди, посебно у грађевинарству, образовању, науци и култури. Био је уочљив и пораст становништва.

Крају његове владавине допринео је брак са удовицом Драгом Машин (1900) из познате устаничке породице Луњевица. Због овог непромишљеног потеза напустио га је отац, а краљичина лажна трудноћа искомпромитовала га је код народа и Русије. Завереници – политичари и војници – предвођени Драгутином Димитријевићем Аписом и Ђорђем Генчићем, извели су тзв. Мајски преврат (1903): упали у двор и убили краља и краљицу. Тим чином завршена је владавина Обреновића, и окончана борба двеју србијанских династија.

► Повратак Карађорђевића ►

Завереници су на престо довели шездесетогодишњег Петра I Карађорђевића, а Народна скупштина прогласила га је краљем (1903–1921). Дуго је он био претендент на српски престо. Учесник је устанка у Босни и Херцеговини, ожењен Зорком, кћерком црногорског кнеза Николе; из тог брака имао је два сина – Ђорђа и Александра и ћерку Јелену. На престо је доведен пошто је претходно положио заклетву на устав из 1888, који је, уз мале измене, познат као Устав из 1903. године. Церемонијал миропомазања и крунисања обављен је у Саборној цркви, и снимљен је на филмској траци (1904).

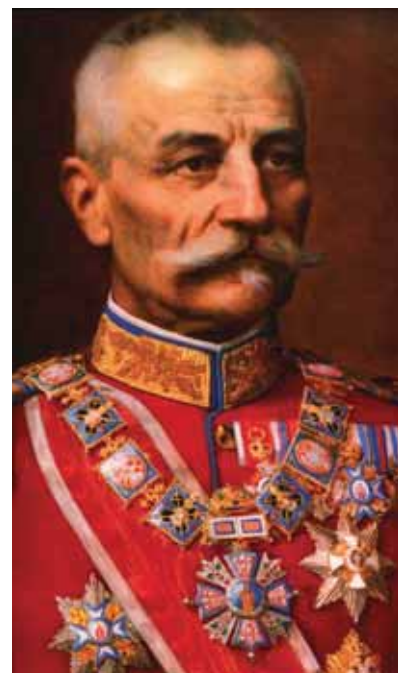
📌 Краљ Петар I Карађорђевић након крунисања

Захваљујући владаревим поодмаклим годинама, демократском уставу, већ изграђеним државним институцијама каква је био парламент, стваралачкој интелигенцији и моћним странкама, у Србији се учврстио парламентарни систем. Најјача политичка странка – Радикална, поцепала се на два крила – на старе и на самосталне радикале, које ће предводити Љубомир Живковић и Љубомир Стојановић. У Србији је учињен значајан корак у демократизацији друштва, који је делимично нарушавала само моћ војних кругова, који су се после промене на престолу осилили. У земљи се осетио напредак у привреди и образовању, а посебно у војсци, којој су темеље поставили Обреновићи. За владавине краља Петра србијанско друштво је сазрело, те се може рећи да је наступило доба демократије и парламентарног живота.

Србија је почетком 20. stoleћа прошла кроз тешка искушења: промену на престолу, завереничко питање, Царински рат (1906–1911), Анексиону кризу (1908–1909), Балканске ратове и Први

Промене на српском престолу

најчешће су извршаване насилним путем: кнез Милош присиљен је на абдикацију и напуштање земље (1839); кнез Михаило је протеран (1842) и убијен (1868); кнез Александар Карађорђевић је протеран (1858); краљ Александар и краљица Драга су убијени (1903). Краљ Милан добровољно је абдицирао у корист сина Александра и истог дана се појавио на улицама Београда: „Свуда куд год је Његово Величанство пролазило, свет је истрчавао гомилама и дочекивао га с пуно поштовања и љубави“, записао је Пера Тодоровић.

📌 Петар I Карађорђевић

светски рат (1912–1918). Због убиства владара Енглеска је прекинула дипломатске односе са Србијом, те је краљ морао да је-дан део официра-завереника пензионише. Зависна од Аустро-Угарске у трговини, Србија је решење потражила у трговачком споразуму са Бугарском. После тога Монархија јој је забранила извоз стоке, чиме је започет Царински рат. Србија је била приморана да потражи нова тржишта, али не више за продају живе стоке већ сточних прерађевина. Уз помоћ иностраних кредита развила је прерађивачку индустрију и сада њене производе понудила западноевропском тржишту, у чему је постигла успех.

Аустро-Угарска је анексијом Босне и Херцеговине створила тзв. Анексиону кризу. Овим чином биле су незадовољне Србија, Црна Гора и Турска. Анексијом су Србија и Црна Гора изгубиле могућност проширења и ослобођења Босне и Херцеговине и својих сународника, и коначно морале да се одрекну ових територија. Турска се задовољила новчаним откупом за изгубљену област. У Србији су тим поводом организоване велике демонстрације, у којима је учествовао и престолонаследник Ђорђе, а ватрене говоре држао је књижевник Бранислав Нушић. Русија није могла да помогне Србији и Црној Гори, због немачке подршке Аустро-Угарској. Пред војном претњом моћног суседа Краљевина је невољно признала анексију, и тиме избегла рат са моћном Аустро-Угарском.

Демонстрације у Београду поводом анексије Босне и Херцеговине

Колико је анексија Босне и Херцеговине погодила Србију као државу и све Србе, најбоље одсликавају речи аустроугарског посланика у Београду, који је пажљиво пратио демонстрације против Аустро-Угарске, и о томе известио своју владу: „Сви су овде спремни да гину!”

Непознате речи

конвенција – међународни споразум

државни удар – овде: незаконито преузимање власти, насилна смена Намесништва

октроисан – донет без сагласности парламента

претендент – овде: особа која полаже право на престо

Питања и задаци

1. Колико је година имао кнез Милан када је дошао на престо?
2. Колико је година имао краљ Петар када је дошао на престо?
3. Сви српски владари су миропомазани по доласку на престо, а само је један крунисан. Како се он зове и где је крунисан?
4. Размислите добро и о томе поразговарајте: зашто су Срби били толико погођени анексијом Босне и Херцеговине.

Србијом су у овом периоду владала три крајње различита владара, из двеју династија – Милан и Александар Обреновић и Петар I Карађорђевић. Они су носили титулу краља, пошто је Србија уздигнута у ранг краљевине. Да ли сте упамтили када је проглашена Краљевина? Да ли су Милан и Александар дошли на престо малолетни; колико су година имали? Какав облик владавине је завео краљ Александар, а какав краљ Петар?

2. ПОЛИТИЧКЕ И ДРЖАВНЕ ИНСТИТУЦИЈЕ

▣ Устави

СТИЦАЊЕМ САМОСТАЛНОСТИ Србија више није имала ограничења у погледу уставног уређења државе. Пораз у српско-бугарском рату и развод од краљице Наталије приморали су краља Милана да донесе нов устав. Уставни одбор, у којем су били представници све три политичке странке, а који је предводио сам владар, израдио је овај документ, познат као Устав из 1888. године. Устав је донела Велика народна скупштина у независној Србији, и без икаквих спољних ограничења и обавеза. Уставом су народу дата демократска права и омогућен је парламентаризам, што му је донело епитет једног од најнапреднијих устава у Европи.

Уставом су потпуно загарантована грађанска права и слобода штампе. Судови су били независни. Владар је законодавну власт делио са скупштином, а извршну са владом. Ниједан закон није могао ступити на снагу док га владар не потпише. Краљ је био и врховни заповедник војске. Права Народне скупштине су оснажена: ниједан се закон није могао донети и изменити без њене сагласности. Скупштина је имала право законодавне иницијативе (предлагања закона) и доносила је буџет. Скупштина је била једнодомна, састављена само од народних посланика. Опште право гласа није прокламовано, али је Србија била близу остварења овог демократског права. Министри су били одговорни краљу и скупштини. Локална власт – округ, срез и општина – стекла је право на самоуправу. Србија је, уз то, донела и велики

Стара зграда Народне скупштине

Буџет – приходи и расходи у некој установи или држави за једну годину. Државе буџет доносе сваке године, њиме оне планирају да подмире све државне потребе, пре свега плате државних чиновника и бројних установа, као што су рецимо школе.

Велика народна скупштина – разликовала се од обичне Народне скупштине по знатно већем броју посланика и по правима. Она је решавала о најважнијим државним питањима, као што су промена на престолу, избор краљевих намесника, доношење устава и измене у њему, промена државне територије, али и о другим питањима, када владар мисли да је неопходан њен сазив.

број закона којима је уредила политички, привредни, културни и просветни живот.

Устав није дуго остао на снази: краљ Александар га је суспендовао и вратио Устав из 1869. године. Од те 1894. до 1903. године, у Србији је оживео конзервативнији облик владавине, са знатним владаревим правима. Ни Устав из 1901. године, који је краљ Александар народу подарио без сазивања Велике народне скупштине, није поправио политички живот у земљи. Овај устав познат је по томе што је увео, први пут, дводомни парламент, састављен од Скупштине и Сената. Србија се парламентарном систему коначно приклонила после промене на престоу, 1903. године, када је на снагу враћен, с малим изменама, Устав из 1888. године.

► Странке

Политичке идеје – у виду либерализма, конзервативизма, социјализма и радикализма – све су више окупљале људе, најпре у политичке групе, које су потом прерастале у политичке странке.

Прве либералне идеје у Србију су донели браћа Грујовић, још у устаничко доба, а потом ђаци и студенти који су се школовали на Западу. Либералне идеје јаче су се осетиле за друге владавине кнеза Михаила, а истакнути либерални представници били су Јеврем Грујић и Владимир Јовановић.

Социјалистичка мисао такође је рано пренета у Србију; њен најбољи пропагатор био је Светозар Марковић. Будући да Србија у то доба није имала радничку класу, социјалистичке идеје нису наишле на одзив – српском сељаку оне нису биле блиске. Ипак, Марковић је имао бројне следбенике. Из његовог социјалистичког покрета развио се радикализам, а касније и социјалдемократија.

Конзервативизам је идеологија која је блиска традиционалним друштвима, какво је било српско. Конзервативизам је био близак српским владарима и људима из њиховог окружења. Из овог политичког миљеа у Србији су настали напредњаци.

Политичка груписања око србијанских династија започела су рано (карађорђевићевци и обреновићевци), и то је била прва велика подела у народу. Тек од Светоандрејске скупштине појединци почињу да се окупљају око политичких идеја. Од тада они делују као либерали, конзервативци и социјалисти, страначки још неорганизовани.

Организоване политичке странке Србија је добила тек 1881. године: **Радикалну странку**, **Напредну странку** и **Либералну странку**. Све су оне имале своје програме и статуте; на основу њих су организоване и политички деловале. Србија је до краја овог периода добила још Социјалдемократску странку. Напредњаци

Светозар Марковић (1846–1875)

истакнути је представник социјалистичке мисли у Србији и теоретичар реализма у књижевности. Завршио је гимназију у Крагујевцу и Београду, студирао технику на Великој школи у Београду и студије наставао у Русији и Швајцарској; студије није завршио пошто му је одузета државна стипендија. У Русији је прихватио, а у Швајцарској продубио социјалистичке идеје, које је онда пренео у Србију. Уређивао је три социјалистичка листа и написао велики број чланака. Најпознатије му је дело *Србија на Истоку*. Својим реформаторским радом стекао је велики број присталица и био врло утицајан на културном и интелектуалном пољу. Умро је млад, у 29. години живота, али надживеле су га и идеје и дело.

су били на власти осамдесетих година, либерали пре и после њих, а у 20. веку радикали, који су се потом поцепали у две засебне странке: Радикалну странку и **Самосталну радикалну странку**. Вођ либерала био је Јован Ристић, напредњака Милан Пироћанац потом Милутин Гарашанин и Стојан Новаковић, радикала Никола Пашић, а самосталних радикала Љуба Живковић и Љуба Стојановић. Страначке борбе и нетрпељивост жустро су испољавани, посебно између радикала и напредњака, за владавине краља Милана, а потом између старих радикала и самосталних радикала, за владавине краља Петра I. Дешавало се да странка, када дође на власт, своје противнике немилосрдно прогони, чак и хапси.

Прочитајте текст о страдању Пере Тодоровића, на страни 49.

▶ Народна скупштина

Народна скупштина састајала се сваке године, како је прописивао устав; заседала је у затвореној просторији а изборила се и за права каква раније није имала. Посебним законима о избору народних посланика, и о пословном реду, њена су права прецизирана и ојачана. Поред обичне постојала је и Велика народна скупштина. Покушај да се у Србији уведе дводомни систем (Народна скупштина и Сенат) није дао резултате, па је укинут после само две године.

Дом Народне Скупштине, темељи су положени 27. августа 1907. године

▶ Влада

Влада (званично – Министарски савет) зависила је од владаревог воље све док је био на снази устав из 1869. године. Извесну самосталност добила је тек Уставом из 1888 (одн. 1903). године, јер је била одговорна владару и парламенту. Владе су састављале све странке, а било је и нестраначких влада (за време владавине краља Александра). Једна од таквих је влада Владана Ђорђевића (1897–1900). Најпознатији председници влада били су: од радикала Никола Пашић, који је ову дужност обављао најдуже; од напредњака Милан Пироћанац, Милутин Гарашанин и Стојан Новаковић.

Непознате речи

парламентаризам – политички систем у којем парламенту припада законодавна власт; он именује владу и она је њему одговорна

суспендовати – склонити, укинути

пропагатор – ширилац неке идеје

идеологија – систем идеја карактеристичан за одређену групу, странку

➤ Државни савет и суд

Државни савет изгубио је пређашњу моћ и власт, оставши само важан административни орган. **Судови** су били уређени, а устави и многи закони усавршили су судски систем и учврстили његову независност од законодавне и извршне власти.

Да је србијанско друштво политички сазрело и у потпуности прихватило демократску владавину, и стало уз раме напреднијих европских држава, говори и чињеница да права Народне скупштине нису ограничавана током Балканских и Првог светског рата: она је одржавала седнице и доносила одлуке и у изгнанству (1915–1918).

Никола Пашић (1845–1926) најпознатији је српски политичар и државник 19. и 20. века. Школовао се у Србији и Швајцарској; као грађевински инжењер радио је на изградњи мостова и пруга. Основао је Радикалну странку и до краја живота остао њен председник. Због организовања Тимочке буне морао је да бежи из земље. Прву владу саставио је 1891, али она је кратко трајала. Председник владе и министар иностраних послова био је у више наврата од 1904. до 1918, потом председник владе у Краљевини СХС од 1922. до 1926. године, са краћим паузама. Предводио је делегацију Србије на Конференцији мира у Паризу. Пашић није био страначки идеолог, али јесте организатор и неприкосновени предводник. Одликовала га је безгранична стрпљивост, упорност и властољубивост. Од савременика је и слављен и критикован. Његова највећа заслуга била је у томе што је основао и водио Радикалну странку, и учествовао у стварању Краљевине СХС.

Питања и задаци

1. Наведите разлике између Велике и обичне Народне скупштине.
2. Када је дошло до распада Радикалне странке? Како се звала нова странка која је тада формирана?
3. Каква је установа Државни савет? Чиме се бавио?
4. Да ли је судска власт била независна од законодавне и извршне власти?

Уређен политички живот у било којој земљи није могућ без утемељених државних и политичких установа. Устав, као основни закон, одређује какве ће политичке институције имати једна држава. Колико устава је Србија донела у овом периоду? Који устав уводи дводомни систем? Којој странци је припадао Стојан Новаковић?

3. МОДЕРНИЗАЦИЈА ПРИВРЕДЕ И ДРУШТВА

▣ Становништво

Становништво Србије увећавало се проширењем територије, досељавањем и природним прираштајем. Србија је улазила у ред гушће насељених држава: по броју становника била је већа од Црне Горе и Грчке, касније и Албаније, а мања од Бугарске и Румуније. Она је, уз то, имала најмлађе становништво у Европи, а то значи да је више од половине становника било млађе од 19 година. До 1912. године у Србији је живело 98,6% православних Срба, а преосталих 1,4% становништва чинили су остали народи. Национална структура становништва делимично се изменила тек присаједињењем територија у Балканским ратовима. Током ратова, међутим, Србија је изгубила велики број становника – у Првом и Другом српском устанку око 21%, а у Балканским ратовима и Првом светском рату око 27%. Били су то велики демографски губици, од којих се земља дуго опорављала.

Београд почетком 20. века

Година	Број становника	Број становника на новој територији
1878.	1.544.000	+ 303.000 (4 округа)
1884.	1.901.000	
1910.	1.922.000	
1914.	4.129.000	+ 1.474.000 – (Стара Србија, Македонија – 1912/13)

Становништво Србије живело је претежно на селу. У њој је постојало само једно насеље које се могло назвати градом – Београд, који је крајем века имао око 90.000 житеља. У ред највећих места, према броју становника, спадали су: Ниш, Лесковац, Крагујевац, Пожаревац, Шабац, Врање, Пирот, Зајечар, Ваљево, Крушевац и Смедерево.

На прелазу из 19. у 20. столеће пољопривредом се бавило чак 84% становништва, индустријом 6%, трговином 4%, а у државним службама радило је око 5% (чиновници, просветни радници и др.).

Друштво

Грађански слој настајао је дуго. Чинили су га: индустријалци, трговци, занатлије, чиновници, официри, адвокати и наставници. Несразмера између сеоског (84%) и грађанског слоја (16%) била је велика. Радничка класа била је у повоју и малобројна, а чинили су је радници у занатлијским, трговачким и индустријским предузећима. Било јој је потребно много времена да се организује, синдикално или под окриљем странке.

Грађанство и градови вукли су србијанско друштво напред и приближавали га Европи. Турско наслеђе губило се а западни утицаји бивали све јачи. Њих су у Србију понајвише доносили млађи људи школовани у скоро свим европским центрима. Србија је била отворена и за европска улагања у привреду и за прихватање модерних друштвених утицаја.

Србија је, скоро у исто време када и већина европских држава, увела обавезно основно школовање. Томе је много допринео чувени министар просвете Стојан Новаковић. Пошто је одлучио да повећа број писмених људи у Србији, донете су радикалне мере – закон је прописивао: „Свако дете које живи у Србији дужно је походити школу кроз шест година.“ Да би Србија имала довољан број учитеља, отворена је још једна учитељска школа. За конзервативно сељачко друштво ово је била непопуларна мера: сељак је више волео да му син ради на њиви него да иде у школу. Било је нарочито тешко натерати родитеље да школују женску децу, тако да је почетком 20. века школу похађала тек свака десета девојчица.

Од средњих школа највише је било гимназија, али и стручних школа: богословија, учитељска, земљоделско-шумарска, трговачка, пољопривредна. Лицеј је подигнут у ранг Велике школе (1864), потом Универзитета (1905), а постојала је и Војна академија. Иако малобројна, српска интелигенција, школована у земљи и иностранству, дала је велик допринос напретку науке, књижевности, сликарства, вајарства, и многим културним уста-

Стојан Новаковић (1842–1915) познати је српски државник, политичар, научник и књижевник. Школовао се у Шапцу и Београду, где је завршио права и филозофију на Великој школи. Био је два пута председник владе, више пута министар, и министар просвете (1880–1883) када је донет закон о обавезном основном школовању. Србију је представљао као дипломатски представник у Цариграду, Паризу и Петрограду. Писао је песме, приповетке и романе, бавио се филологијом и историјом књижевности, а објавио је и значајна историографска дела.

новама (библиотеке, музеји, позоришта). Српски градови су изградњом владарских дворова, административних установа, хотела и приватних кућа, добили нов лик.

Српска интелигенција чинила је елитни део српског друштва и предњачила је у књижевности, култури, науци и политици. Она је потицала из сељачке и градске средине, а школована је у земљи и иностранству. Окупљена око угледног часописа *Српски књижевни лист*, настојала је да изгради српску културну политику, која би обезбедила јединство српског народа и његове културе. Деловала је на Универзитету у Београду, у Српској краљевској академији, учествовала у политичком животу. Њени најбољи представници старијег нараштаја су Стојан Новаковић, Пера Тодоровић, Владан Ђорђевић, Љубомир Недић, док су се у млађој генерацији истакли Слободан Јовановић, Јован Скерлић, Јован Цвијић, Богдан и Павле Поповић, Љубомир Стојановић и многи други.

Турско наслеђе, као последица вековне турске владавине, осећало се дуго у Србији. Од стицања самосталности српско друштво се, међутим, отворило према Западу. Европски утицаји осетили су се у свим слојевима српског друштва, прво у граду, потом у селу. Ипак, многи сеоски и градски обичаји сачували су се у изворном облику, до данас. Ту сврставамо и славу. Спољни видови европеизације српског друштва испојили су се у одевању. Најпрепознатљивији део гардеробе, који је заменио фес, појавио се у време српско-турских ратова и наставио да се носи и после њега; била је то шајкача. У граду је ношен цилиндар.

Еманципација жена још је бољи пример промена у друштву. Жене су прво престале да перу ноге свом свекру и мужу, потом су почеле да се појављују на улици, а затим да одлазе на балове, и то у гардероби која се више није разликовала од европске. Народну ношњу заменила је европска, прво у градовима, а потом је почела да продире у село.

Катарина Милозук рођена је у Новом Саду 1844, а умрла у Београду 1913. године. После школовања у Русији преселила се из Аустрије у Србију. Постала је 1863. године, у својој деветнаестој години, оснивач и управник Више женске школе у Београду. Писац је неколико уџбеника и приручника из којих се учило на поменутој школи. Једна је од најобразованијих жена у Србији тог времена. С разлогом је тражила од краља Александра Обреновића да и жене добију право да гласају на изборима.

Непознате речи

фрак – мушки капут пореклом из Енглеске

цилиндар – висок мушки шешир од црне свиле, у облику ваљка

еманципација – ослобађање од било које зависности, стицање слободе у понашању, облачењу и сл.

манир – понашање, држање

Слава или крсно име је народно-црквени обичај, светковина која подсећа на претке. Празнују је само Срби. Многи Срби имају **малу славу** или **преславу**, која најчешће пада у лето. Свако село има и своју **сеоску славу**, тзв. заветину, литију или крста. Постоје и **сабори**, народни зборови који су одржавани у време великих верских празника, у црквеним или манастирским портама. Сви ови празници славе се једном годишње.

Српска слава, Феликс Каниц

„У кујни је главно био шпорет, старинске – немачке форме, са рерном вишом од плотне и бели долап за посуђе, са оковима од гвожђа. Наћве су биле овалне и у њима се више држало брашно а хлеб се месио у дрвеним карлицама, као и колачи у мањим и тањим. Пекло се у тепсијама а кувало у црним гвозденим лонцима изнутра бело емајлисаним, али и у земљаним, глеђосаним шерпењима и лонцима, тигањима и ђувечадима“, сећала се своје кухиње у Ужицу Мага Магазиновић, професор, играчица и новинар.

емајлисани и глеђосани – бела стакласта маса која се превлачи преко унутрашњег металног дела посуде, ради бољег одржавања и заштите од рђања

Исхрани и хигијени још се није поклањало довољно пажње, иако су куће и на селу и у граду бивале све солидније зидане и уређиване.

► Привреда

Привредни живот Србије развијао се споро, праћен искушењима и невољама. Србијанско сељачко друштво, са малим земљишним поседом, с напором се уклапало у европски капиталистички систем. Модернизација привреде, донекле и друштва, текла је успорено.

Саобраћај је био примитиван, постојала су свега два боља копнена пута: Београд–Цариград и Београд–Крагујевац. Речни саобраћај био је под контролом Аустро-Угарске, посебно на пограничним рекама, Сави и Дунаву. Телеграф је у Србију уведен 1855, а телефон 1883. године.

Србија је средином 19. века покушала да створи услове за железнички саобраћај, али прву пругу, Београд–Ниш, саградила је тек 1884. године. Потом се железничка мрежа рачвала – према Крагујевцу (1887), Врању и турској граници (1888), Краљеву (1910), итд. Српска железничка мрежа била је једна од најслабијих у Европи. Саобраћај није пружао услове за бржи развој привреде и њену модернизацију.

Краљевина Србија била је пољопривредна земља, њени житељи бавили су се искључиво земљорадњом и сточарством. Просечно српско домаћинство имало је земљишни посед од око 2,5 хектара обрадиве земље и још нешто шуме и пашњака. Број оних који су имали поседе веће од 30 хектара био је незнатан, али је и број беземљаша био мали. Највише се гајио кукуруз од земљорадничких култура, а овце и свиње од стоке. Свињогојство је предњачило у 19. веку, да би од краја столећа нагло порастао узгој оваца и говеда. Крајем 19. столећа дошло је до још једне промене: Србија је производила и извозила више жита него стоке.

Од индустријских грана, занати и трговина били су у нешто повољнијем положају. То је регулисано двама законским актима – Еснафском уредбом (1847) и Законом о радњама (1910). Најразвијенија је била трговина Србије са Аустро-Угарском, потом са Турском. Да би сузбила аустроугарски монопол, Србија је склопила царинску унију са Бугарском, а са Хабзбуршком монархијом повела Царински рат. Због њега је била приморана да, уместо да извози живу стоку, започне индустријску производњу меса и месних прерађевина, и њих извози.

Индустрија је била у повоју. И даље је Војно-технички завод у Крагујевцу био највеће србијанско индустријско предузеће. Рударству се поклањала све већа пажња, као и угљенокопима.

Железничка станица у Београду

Прехрамбена индустрија била је нешто развијенија захваљујући већем броју парних млинова и пивара, а затим текстилна индустрија, са седиштем у Лесковцу. Прву електрану Краљевина Србија подигла је тек 1895. године.

Слаба привреда није држави омогућавала стабилно финансијско стање. Финансије Кнежевине Србије биле су боље од финансија Краљевине Србије. Више пута је мењала порески систем, а из њега се попуњава буџет. Све до друге владавине кнеза Михаила у Србији су у оптицају биле монете разних држава, а тек од тада сопствени новац – динар. Прву банку добила је 1869, а Народну банку основала 1884. године.

Пошто је Србија била сиромашна и неразвијена земља, држава је – како би могла да гради железницу, отвара руднике, подстиче индустрију – морала да се задужује и у иностранству и у сопственој земљи. Српска држава била је, при крају свог самосталног постојања, јако задужена земља.

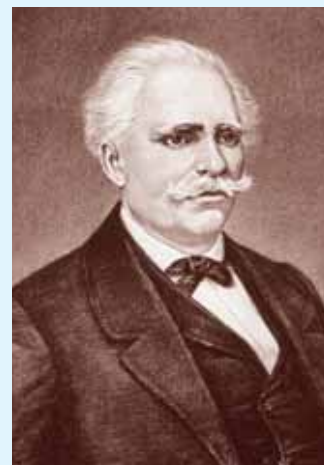

Ђорђе Вајферт (1850–1937) после основне и трговачке школе завршио је Пољопривредну академију. У Србији се бавио производњом пива, експлоатацијом рудника и био оснивач и гувернер Народне банке. Један је од најбољих привредника Србије и велики добротвор.

Трговци добротвори

Многи трговци били су велики добротвори – своју имовину завештали су свом народу и држави. Најпознатији су: Миша Анастасијевић (Универзитет), Илија Милосављевић Коларац (Коларчева задужбина), Сима Андрејевић Игуманов (Игуманова палата), Никола Спасић, Лука Ћеловић и многи други. Задужбина Николе Спасића била је по вредности равна Нобеловој фондацији.

Илија Милосављевић Коларац

Миша Анастасијевић

Непознате речи

фондација – установа која ради као задужбина

монета – ковани (метални) новац

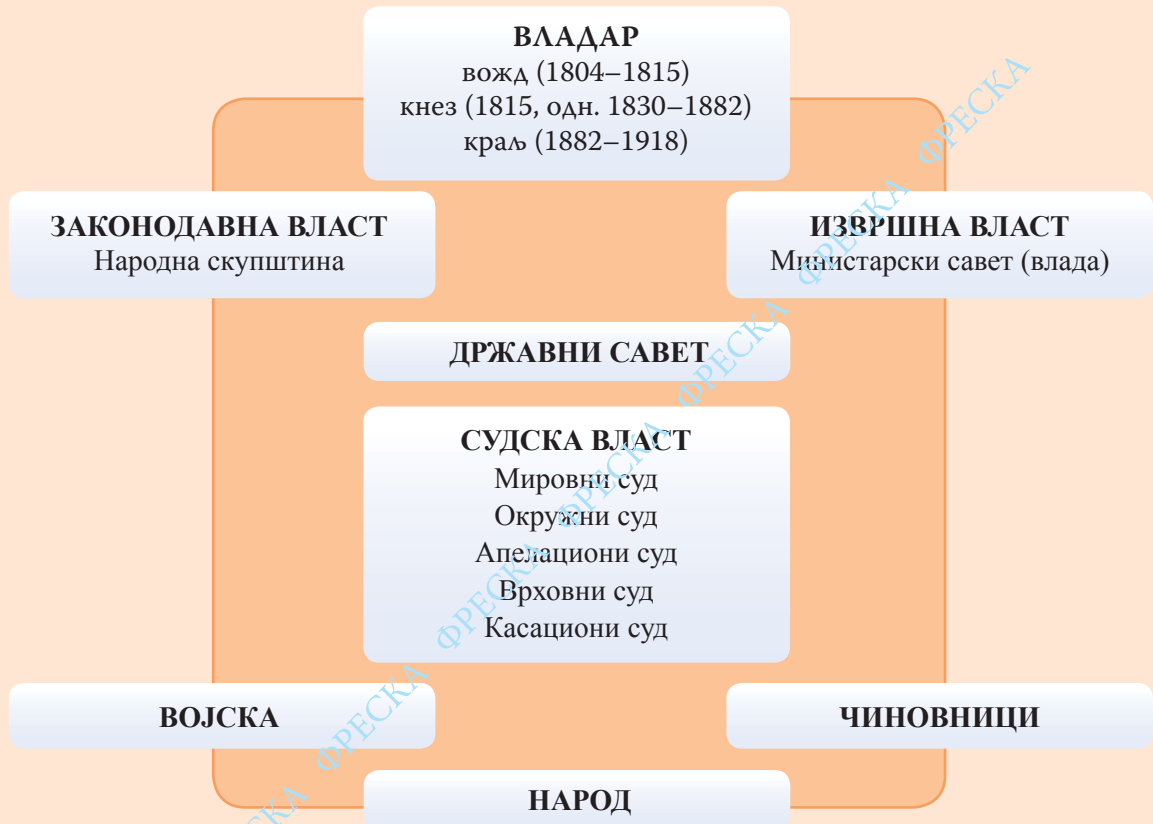

Питања и задаци

1. Да ли је Београд крајем 19. века имао више од 100.000 становника?
2. Колико се становника Србије бавило пољопривредом крајем 19. века?
3. Како се звао министар просвете који је увео обавезно основно школовање?
4. Када је основан Универзитет у Београду?
5. Наведите имена бар двојице трговаца-добротвора и њихове задужбине?

Прoверите, обновите, научите!

Организација власти у Кнежевини и Краљевини Србији

A

ПРОВЕРИТЕ:

1. Које године је Србија стекла независност?

2. Које године је Србија склопила Тајну конвенцију с Аустро-Угарском?

- а) 1880.
- б) 1881.
- в) 1882.
- г) 1883.

3. Тајном конвенцијом је:

- а) Србији омогућено проширење у правцу југа
- б) Србији омогућено да се прогласи краљевином
- в) Србији омогућено да развије националну пропаганду
- г) Србији дата пуна слобода у вођењу спољне политике

- 4.** Утврдите редослед владавине владара Кнежевине / Краљевине Србије:

..... Петар I Карађорђевић
 Милан Обреновић
 Михаило Обреновић
 Александар Обреновић

- 6.** Због ког догађаја је владавина краља Александра Обреновића постала омражена?

- 7.** У Мајском преврату учествовали су политичари и официри. Како су се звали најистакнутији официр и политичари-завереници?

- 8.** Повежи датуме и догађаје:

Мајски преврат	1908–1909.
октроисани устав	1903.
српско-бугарски рат	1906–1911.
Царински рат	1901.
Анексиона криза	1885.

 Краљица Драга

- 9.** Повежи политичке странке у Србији и њихове предводнике:

Радикална странка	Милан Пироћанац
Напредна странка	Никола Пашић
Либерална странка	Љуба Стојановић
Самостална радикална странка	Јован Ристић

- 10.** За време ког министра просвете је у Србији уведено обавезно основно образовање?

а) Стојана Бошковића
 б) Стојана Новаковића
 в) Милана Милићевића

- 11.** Најугледнији часопис у Србији почетком 20. века био је:

а) *Српски књижевни гласник*
 б) *Српски културни алманах*
 в) *Видовдан*
 г) *Вардар*

12.

- Када знате на који је начин владао краљ Александар Обреновић, објасните зашто је краљ суспендовао Устав из 1888. и на снагу вратио Устав из 1869. године?
- Које године почиње организовани страначки живот у Србији?
- Која је разлика између Велике и обичне народне скупштине?

13.

Универзитет у Београду основан је 1905. године. Како су се пре тога звале највише школске установе у Србији?

14.

Којим уставом је покушано увођење дводомног парламентарног система у Србији?

15. Испод слике унеси годину када је у Србији уведен/а:

Пера Тодоровић о својим страдањима

Пера Тодоровић био је идеолог Радикалне странке и познати новинар. Као истакнути првак странке често је осуђиван, о чему је у свом делу *Огледало, зраке из прошлости* оставио ову забелешку.

„У тој страшној борби ја сам 5 година провео у изгнанству; више од 20 пута бивао сам затворен и хапшен; био сам осуђен на 27 година затвора; провео сам у казаматима и хапсанама 5 година, 7 месеци и 9 дана; платио сам близу 11 хиљада динара разних глоба и такса; вукао сам тешке окове, од којих ми и сада зјапе ране на ногама, и био сам осуђен на смрт, једанпут јавно и знано, а 4 пута о концу је висило да изгубим главу потајно и мучки.“

16. Народна банка у Србији основана је:

- а) 1881.
- б) 1882.
- в) 1883.
- г) 1884.

17. Шта је заједничко за Мишу Анастасијевића, Симу Андрејевића Игуманова, Луку Ђеловића, Никољу Спасића, Ђорђа Вајферта.

Пера Тодоровић био је један од оснивача и идеолог Радикалне странке. Због које буне је осуђен на смрт, па помилован?

казамати и хапсане – затвори
глоба – новчана казна

ЗАДАТАК: Уз помоћ наставника истражи да ли у твом месту постоји нека зграда која је подигнута почетком 20. века. Направите фотографије те грађевине, опишите је и направите пано за своју учионицу.

Култура сеоског живљења

Лекар Лаза Димитријевић лечио је људе по целој Србији и о томе написао занимљиву књигу *Како живи наш народ*. Из ње смо поједине делове дословно преузели, а неке смо препричали.

Кућа се састоји из просторије коју зову „кућа“, где је огњиште и где се меси хлеб, и једне собе. Прозори су махом хартијом облепљени, ретко где стаклом. Собе нису окречене, а где су зидови окречени, дрвени таван је поцрнео од гара, петролејке. За осветљење се користе петролеј и луч, те су „деци и ноздрве чађаве“. Ретко која соба има кревет, махом се лежи на добрим поњавама од вунене пређе. Многи немају ни стола, док су пећи земљане. Деца зиму проведу у мрачним и јако загрејаним просторијама. У оваквим собама деца до 7 година проведу зиму само у кошуљама, чупава, бледа, прљава и босонога. У овој просторији сви и суше обућу, те се осећа страشان смрад. Старији спавају у вајатима, а нужда се врши напољу. „Да није у нашем народу лета, за које време, живећи на чистом ваздуху, плућа извентилирају и цео организам освеже – нашег би сељака за неколико година нестало.“

„За све ово, што му оскудева, наш сељак зна и стиди се.“

Деца су, док сисају, здрава и добро изгледају, али је смртност велика. „За време своје дугогодишње службе, искључиво по унутра-

шњости, само сам једнога сељака нашао коме беху жива сва деца коју је он народио. На основу мог испитивања могу тврдити да сељачким родитељима умире скоро половина деце до 20-е године. – Просечно сељанка роди шесторо деце... Ја знам једну сељанку која је родила 21 дете и само јој једно остало живо.“ Најчешћа смртност деце је до шесте године, и то од срдобоље и гушобоље. Срдобоља се најчешће добија од нечисте воде. „Где год није било изворске воде, ту је се и колера угнездила.“ Деца се још и рђаво хране, нарочито с недовољно печеним хлебом. Кад деца оду у планину да чувају стоку, више књигу не узимају у руке. „Док се наш сељак не жени, он гине за родитељима; чим се ожени, за родитеље мање мари, за жену више, а за децу и душу би дао, нарочито за мушко.“

„Мишљења сам да наш народ више упропашћује рђава вода но храна. Није истина да се наш одрасли сељак рђаво храни... Наш народ пропада од рђавог одела, за тим од рђавог стана, то га двоје истија убија, а рђаве воде упропашћују га у облику епидемије.“ Страда се и од назеба: ретко који сељак носи гуњ и чакшире, већ само гаће, а на глави фес.

Болесници се ретко воде лекару, и кад се на то одлуче, онда се обично каже: „Ајд’ да га гонимо да простиш доктору!“

„Од десет страних обичаја примамо само три добра а седам рђавих.“

Биоскоп и лет јероплана

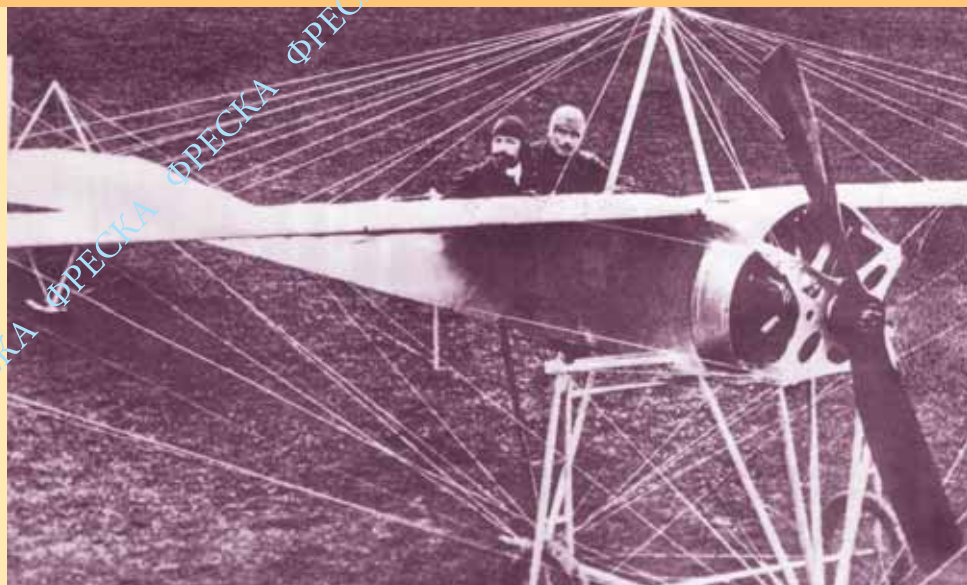
Архитекта Александар Дероко своја сећања забележио је у књизи *А ондак је лежијо јероплан над Београдом*. Текст који следи његове су успомене из ране младости.

„Сем поменутих излетишта Београђани су имали разонода и у самој вароши. На пример, ту су били и први биоскопи. Једног дана је на чистини где се данас налази павиљон „Цвијета Зузорић“, на Маломе Калемегдану, некакав путујући биоскоп подигао велики шатор. Испред шатора, а поред улаза са рекламом уоквиреном шареним сијалицама које

су трчале околу, тутњала је велика парна локомотива, сва у изгланцаном месингу; она је правила струју за биоскоп и окретала вергл за музику. Унутра се давао актуелан ратни филм: Јапанци, исецканим покретима, трче и скачу у воду прелазећи реку Јалу... Филмови су, разуме се, били неми.

Било је то последњих дана 1910. године када је у Београд дошао Словенац Едуард Русијан. И он је желео да овде приреди такав један аеромитинг. Бањица је била далеко и он је изабрао Доњи град,

који је био Београђанима приступачнији, па се могла очекивати и већа посета. На жалост, јака кошава му је скрхала слаба крила. Он се срушио на градски бедем, на самој обали Саве. Погреб му је био величанствен, кроз целу варош, све до гробља. Са балкона „Москве“ Бранислав Нушић му је држао говор: „Ко ти поломи крила соколе мој... Ево и небо плаче...“ Небо је збиља било тмурно, децембарско. Данас те летачке егзибиције изгледају скромне. Међутим, то су били прави пионирски подвизи.“

Едуард Русијан
и Михаило Мерфеп
у свом авиону

ЗАДАТАК: Уз помоћ наставника историје и српског језика организујте радионицу на којој ћете покушати да прикажете живот у Србији с краја 19. века. Осим текстова које сте прочитали користите и делове *Аутобиографије* Бранислава Нушића.

Други светски рат

Тема VII

Разрушени Дрезден, 1945. године

Други светски рат представљао је оружани сукоб светских размера. Сукоб је започео 1. септембра 1939. и трајао до 2. септембра 1945. У рату су била супротстављена два војна савеза – Силе осовине, на чијем су челу биле Немачка, Италија и Јапан, и Коалиција уједињених народа (Антифашистичка коалиција) коју су предводиле Велика Британија, САД и СССР. У рату је учествовала 61 земља односно 96% целокупног становништва. Са оружјем у руци бо-

рило се око 110 милиона људи. Људски губици износили су преко 55 милиона људи. Изазивачи рата (Немачка, Италија и Јапан) нису били и његови победници. У рату су масовно коришћени тенкови и авијација, као и нова ракетна оружја. Ратни сукоб окончан је бацањем атомских бомби на јапанске градове Хирошиму и Нагасаки. У рату је учињен покушај истребљења читавих народа (Јевреји). Други светски рат имао је све карактеристике тоталног рата.

Општи узроци Другог светског рата налазили су се у бројним нерешеним питањима која је за собом оставио Први светски рат. Државе победнице у рату, пре свих Француска и Велика Британија, настојале су да очувају постојећи поредак у међународним односима. Насупрот њима, државе које су рат изгубиле (Немачка) или које су биле незадовољне одредбама мировних уговора (Италија и Јапан) тежиле су промени поретка.

Немачки војници руше рампу на граници са Пољском, 1939. године

1. ДОМИНАЦИЈА СИЛА ОСОВИНЕ (1939–1941)

Напад на Пољску

Државе у којима је постојала парламентарна демократија нису успеле да обуздају агресивност тоталитарних држава. Припремајући се за рат Немачка, Италија и Јапан су 1936. и 1937. склопиле Савез сила осовине Рим–Берлин–Токио. Неколико година касније, када је рат већ почео, формирале су војни савез познат под именом Тројни пакт (1940). Антифашистичка коалиција створена је тек 1941. године, уласком СССР-а и САД у рат. Зачетници рата нису били и међу његовим победницима.

Директни повод за рат био је напад Немачке на Пољску. Хитлер је веровао да ће изненадни напад и брзо уништење пољске оружане силе („блиц-криг“ – муњевити рат) суочити Велику Британију и Француску са свршеним чином. Тиме би се смањио ризик од њиховог укључивања у рат. Нападу на Пољску претходио је лажни напад немачких војника, преобучених у пољске униформе, на пограничну немачку радио станицу. Користећи пред јавношћу овај инцидент као оправдање, Немачка је у раним јутарњим часовима 1. септембра 1939, без објаве рата, напала Пољску.

Напад на Пољску приморао је Велику Британију и Француску да Немачкој упуте ултиматум. У њему су захтевале безусловни прекид војних операција и повлачење свих војних јединица са пољске територије. Како Хитлер није одговорио на постављени ултиматум,

Непознате речи

ултиматум – последњи предлог за закључење неког споразума, чије непримање значи прекид даљих разговора, а често и примену силе

Немачка моторизована јединица улази у Пољску

Велика Британија и Француска су 3. септембра 1939. Немачкој објавиле рат. У наредних неколико дана то су учинили и британски доминиони Аустралија и Нови Зеланд, а у рат се укључила и Канада. Тако је рат између Немачке и Пољске од локалног сукоба прерастао у светски рат.

Преимућство у авијацији и оклопним јединицама омогућило је Немачкој да током прве три недеље борбе савлада отпор пољске армије. Крајем септембра 1939. немачке трупе заузеле су Варшаву. Рат у Пољској трајао је 35 дана, после чега је пољска армија капитулирала, а влада је напустила земљу. Била је то прва емигрантска (избегличка) влада која је, због нацистичке агресије, уточиште нашла у Лондону.

У складу с тајним одредбама споразума Рибентроп–Молотов, јединице Црвене армије су средином септембра 1939. ушле у Пољску. За кратко време окупирале су делове пољске територије на којој су већину становништва чинили Белоруси и Украјинци. Немачка и СССР су, дакле, поделиле територију Пољске. На простору Пољске, од првих дана окупације немачке власти почеле су да спроводе геноцид над Јеврејима.

У циљу спречавања немачке окупације прибалтичких земаља и директног угрожавања Лењинграда, СССР је од Финске тражио да на њеној територији формира војне базе. Како до споразума није дошло, трупе Црвене армије прешле су границу Финске. Тако је отпочео је совјетско-фински рат. После неочекиваног отпора финске армије, ратне операције окончане су марта 1940.

► Нацистичке операције 1940. године ►

У оквиру припрема за рат Немачка је на својим границама према државама западне Европе сконцентрисала око 2 милиона војника. Ипак, Хитлер се одлучио да најпре нападне Данску, која је контролисала улаз у Балтичко море, и Норвешку, која је доминирала северним поморским путем. Овај поморски пут повезивао је Велику Британију са Совјетским Савезом.

Напад је отпочео априла 1940. године. Данска је капитулирала без отпора. Изненадни напад онемогућио је Норвешкој да изведе потпуну мобилизацију. Помоћ коју су јој пружиле слабе британско-француске снаге није била довољна. Норвешку одбрану омела је и издаја коју су починили норвешки нацисти предвођени пуковником Видкуном Квислингом. Његово је име тако постало синоним за издајничке режиме („квислиншки режими“) и сараднике окупатора („квислинзи“) свуда у свету.

Маја 1940. Немачка је напала и окупирала Белгију и Луксембург. Истовремено је освојила и Холандију. Помоћ коју су владама тих земаља пружили савезници није била довољна. Луксембург је био окупиран без отпора. Отпор Белгије, уз француско-британ-

П Пољска коњица у одбрани земље

П Видкун Квислинг

Непознате речи

квислинг – онај који је у служби туђина, а против осећања и интереса свога народа

Примирије је Француска потписала 22. јуна 1940. у Компјејенској шуми, у истом вагону у коме је на крају Првог светског рата Немачка потписала капитулацију.

У Денкерку се крајем маја 1940. нашло око 222.500 британских, 112.000 француских и 100.000 белгијских војника, који су се повлачили пред немачким снагама. Евакуација тих јединица успешно је спроведена до 4. јуна 1940. Томе је допринела Хитлерова одлука да заустави даљи продор немачких тенкова ка Денкерку, да би их сачувао за рат на другом деловима фронта, и Герингов став да немачка авијација (Луфтвафе) може да заустави евакуацију савезничких трупа.

Истог дана када је Немачка отпочела рат на западу, 10. маја 1940, у Великој Британији је на место премијера ступио конзервативни политичар **Винстон Черчил**. У свом познатом обраћању јавности он је сународницима обећао само „крв, зној и сузе“ али и одлучност да рат са нацистичком Немачком настави до крајњег исхода. Своју одлучност Черчил је демонстрирао одбијајући Хитлерову мировну понуду од 17. јула 1940.

ску подршку, трајао је осамнаест дана а Холандије пет. Након тога Белгија и Холандија су капитулирале. Савезничке јединице биле су одбачене до луке Денкерк, одакле су, уз велике напоре, успеле да се пребаце у Велику Британију.

Преко територије Белгије, као и у Првом светском рату, немачке трупе продрле су у Француску, заобишавши Мажино линију. У борбама на западном фронту коришћена је авијација, десантне и тенковске јединице. Када су војне операције биле готово завршене, Италија је, јуна 1940, објавила рат Француској и њене су јединице прешле границу те земље. Мусолинијева намера била је да учествује у заузимању француских територија, посебно Корзике и Нице. Средином јуна 1940. немачке јединице ушле су у Париз. Тај догађај додатно је појачао дефетизам у политичким и војним круговима Француске. Нова француска влада, коју је формирао маршал Петен (победник над Немачком у Првом светском рату), затражила је прекид непријатељстава. Примирије је потписано 22. јуна 1940.

У складу са потписаним примирјем Немачка је под својом окупацијом задржала све територије које су њене јединице заузеле (око 2/3 територије Француске). На преосталом простору, са центром у Вишију, власт је вршила марионетска влада на чијем је челу био маршал Петен. По свом средишту та се марионетска творевина називала „вишијевска Француска“.

Примирије је потписано и са Италијом. Пре потписивања примирја генерал Шарл де Гол, који је прешао у Енглеску и избегао заробљавање, позвао је француски народ да настави борбу. Де Гол је основао покрет „Слободна Француска“ и ставио се на чело отпора. Рачунао је на француске оружане формације које су се нашле на територији Велике Британије, као и на трупе у колонијама, посебно у Алжиру, Сирији и Индокини.

► Битка за Британију ►

После капитулације Француске Велика Британија била је једина држава која је водила ратне операције против Немачке и Италије. Немачка инвазија на Велику Британију трајала је од августа до октобра 1940. У даноноћним бомбардовањима британско ваздухопловство претрпело је велике губитке, а индустрија значајна оштећења. На удару немачке авијације био је посебно Лондон. У узвратним нападима британске ваздухопловне снаге су бомбардовале немачке градове, индустријске центре, луке и аеродроме. У ваздушној бици за Британију Немци су изгубили 1.733 а Британци 915 авиона. Томе је посебно допринео проналазак и употреба радара. У ваздушним нападима погинуло је или рањено око 300.000 становника, док је готово 5 милиона стамбених зграда уништено или оштећено.

Немачка није успела да оствари надмоћ у ваздуху. Инвазија на Велику Британију завршена је неуспехом. Операције су обустављене средином октобра 1940. године, али је настављено са бомбардовањем градова, посебно Лондона. Неуспех у бици за Британију био је први ударац тактици муњевитог ратовања.

► Борбе у Северној Африци и у Средоземном мору

Током јесени 1940. тежиште војних операција пребачено је са запада Европе на Медитеран и Блиски исток. Циљ је био запоседање важних нафтоносних извора и преузимање контроле над пловним путем кроз Суецки канал. Тај задатак поверен је Италији. Док је трајала битка за Британију, Италија је повела широку војну акцију на простору Африке. Започела је неуспешне нападе на британске колонијалне поседе, у којима је изгубила преко 130.000 војника. Да би спречила пораз италијанске војске на том веома важном бојишту, Немачка је у Северну Африку упутила тзв. Афрички експедициони корпус на челу са генералом Ервином Ромелом. У кратком року Ромел је стабилизовао стање на фронту, а затим отпочео с офанзивним акцијама. Његове моторизоване и оклопне снаге брзо су освојиле велики део територије коју су надзирали Британци.

► Тројни пакт

Почетак ратних операција у Другом светском рату додатно је зближио Немачку, Јапан и Италију. Те су државе септембра 1940. у Берлину склопиле Тројни пакт. Земље потписнице Тројног пакта обавезале су се на међусобну помоћ у случају напада САД. Пакту су могле приступити и друге државе. То су током 1940. учиниле Мађарска, Румунија и Словачка, а у марту 1941. Бугарска и Југославија.

Почетком априла 1941. Немци су, у складу са потписаним Тројним пактом, распоредили своје јединице у Бугарској. Та је држава послужила као полигон за напад на Грчку, коју су италијанске јединице безуспешно покушавале да освоје од октобра 1940. Напад на Грчку отпочео је 6. априла а завршен крајем маја 1941.

Непознате речи

инвазија – упад с војском у туђу земљу

Демонстрације 27. марта 1941. године у Београду

Југословенска влада је, после дужег колебања и великих притисака, такође приступила Тројном пакту, 25. марта 1941. Тај чин пропраћен је масовним демонстрацијама свих антифашистичких снага и државним ударом у коме је оборен кнез намесник Павле Карађорђевић и Влада која је потписала приступ Тројном пакту. Реагујући на настале догађаје Хитлер је истог дана донео „Директиву 25“ о нападу и војном разбијању Југославије. Напад је планиран за 6. април 1941. Истог дана планирана је операција „Марита“, која је предвиђала војно запоседање Грчке.

Најзначајније одредбе Тројног пакта потписаног септембра 1940:

- Члан 1.** Јапан признаје и поштује вођство Немачке и Италије при стварању новог поретка у Европи.
- Члан 2.** Немачка и Италија признају и поштују вођство Јапана при стварању новог поретка у великоазијском простору.
- Члан 3.** Немачка, Италија и Јапан сагласни су у томе да ће у својим настојањима на истакнутој основи сарађивати. Они се и надаље обавезују да ће се међусобно помагати свим политичким, привредним и војничким средствима...

Питања и задаци

1. Која су питања остала „отворена“ после завршетка Првог светског рата?
2. Из којих су разлога Француска и Велика Британија водиле попустљиву политику према Хитлеру и Мусолинију? Да ли су биле у праву?
3. Наведите немачка освајања у 1939. и 1940. години.

Потписивање пакта Рибентроп–Молотов није за Хитлера значило одрицање од освајања територија Совјетског Савеза. Припреме за рат на Истоку убрзане су после совјетског одбијања да приступи Тројном пакту.

2. РАТ 1941–1943.

Остаци немачког бомбардера који је оборен током напада на Москву

Напад на Совјетски Савез

Крајем 1940. Хитлер је издао заповест за израду плана напада на Совјетски Савез, под називом „Барбароса“. План је предвиђао да до почетка зиме буду заузети градови Москва, Лењинград и Стаљинград. Почетак напада на СССР био је планиран за 15. мај 1941. али је одложен за пет недеља због ратних дешавања у Југославији и Грчкој. Кашњење напада омело је планирани „муњевити рат“, који је требало окончати пре почетка руске зиме. Напад на СССР отпочео је без објаве рата, у раним јутарњим часовима 22. јуна 1941.

Концентрисани удар оклопних јединица, авијације и пешадије пробио је совјетску одбрану и омогућио продор немачких трупа у три правца – према Лењинграду, Москви и Кијеву. Изненадни напад, велики губици и недостатак високог официјерског кадра, који је Стаљин ликвидирао у чисткама, пресудно су утицали на то да Црвена армија не пружи очекивани отпор агресору.

Немачка офанзива заустављена је новембра 1941. пред Москвом. До тог тренутка Немци су освојили Украјину, Белорусију и

Напад на Совјетски Савез извршен је у широком фронту од око 3.000 km, од Балтичког до Црног мора. У њему је учествовало 190 дивизија са преко 5 милиона војника, 3.400 тенкова, 5.000 авиона и око 200 бродова и подморница. Немачка авијација је, само у првих неколико сати дејствовања, уништила око 1.200 совјетских авиона.

За напад на Москву Немачка је предвидела 78 дивизија са око 1,5 милиона војника и 950 авиона. Одбраном града командовао је маршал Г. К. Жуков. Одбрану града лично је надгледао и Ј. В. Стаљин. Захваљујући јакој противваздушној одбрани и надмоћи у ваздуху немачка офанзива заустављена је 8. новембра, а противудар Црвене армије отпочео је 26. новембра 1941. У бици за Москву Хитлер је изгубио 767.000 војника.

Непознате речи

офанзива – војни напад; наступ

Становници Лењинграда за време немачке опсаде

балтичке републике Литванију, Летонију и Естонију. Отпочела је и 900 дана дуга опсада Лењинграда. Над локалним становништвом, посебно руске националности, Немци су спроводили брутални терор.

„Атлантска повеља“

Велика Британија и СССР биле су једине две европске државе које су 1941. пружале отпор немачкој агресији. Заједнички противник пресудно је утицао на приближавање те две политички веома различите и удаљене земље. После краћих припрема војно савезништво о заједничкој борби против нацистичке Немачке склопљено је у Москви 12. јула 1941.

Озбиљност војне ситуације принудила је САД и Велику Британију да утврде и објаве заједничку политику према силама Тројног пакта. До сусрета председника САД Франклина Рузвелта и премијера Велике Британије Винстона Черчила дошло је средином августа 1941. на бојном броду „Гринџ од Велса“ у Атлантском океану. Том приликом утврђена су основна начела ратне политике и одређена платформа за окупљање антифашистичких снага. У заједничкој изјави, познатој као „Атлантска повеља“, афирмисана су слободољубива и демократска начела на којима ће бити уређен послератни свет. Сваком народу коме је у рату силом одузета независност гарантовано је право на суверенитет и избор облика државне владавине. Свим државама гарантовано је учешће у светској трговини, међународној сарадњи, као и право на слободну пловидбу. САД и Велика Британија нагласиле су да не теже територијалном проширењу нити територијалним променама без слободне воље народа.

„Атлантску повељу“ потписао је и Стаљин, а у наредних месец дана прихватило ју је још 15 држава. Међу првим потписницама „Атлантске повеље“ била је и влада Краљевине Југославије, која се у том тренутку налазила у избеглиштву.

Улазак САД у рат

Током 1941. Јапан је наставио освајања у Азији. Запосео је француску Индокину и отпочео освајање јужне Кине. На удару јапанског милитаризма били су и британски и холандски колонијални поседи на подручју југоисточне Азије. Јапан је 7. децембра 1941, изненада, без објаве рата, напао најважнију америчку војну базу на Пацифику – Перл Харбур на Хавајима.

САД су, почев од 1939, политички, материјално и у оружју потпомагале отпор фашистичкој агресији, у чему су виделе допринос властитој сигурности. Таква политика председника Рузвелта наилазила је на отпор заговорника америчког изолационизма. Под

Јапански ваздушни напад на америчку луку Перл Харбур, Хаваји

паролом „Америка пре свега“, те су политичке снаге тражиле да се САД не уплићу у ратна збивања у Европи. На промену става САД према рату пресудно је утицао напад Јапана на америчку војно-поморску базу Перл Харбур. Дан касније, 8. децембра 1941, САД су објавиле рат Јапану. У складу с одредбама Тројног пакта, у рат су се укључиле Немачка и Италија, па су затим САД и њима објавиле рат. Улазак САД у рат подударио се са битком за Москву, којом је заустављено даље немачко продирање на Исток.

У почетној фази рата на Пацифику доминирао је Јапан. Његове добро припремљене армије ређале су победе. До марта 1942. Јапан је загосподарио Хонг Конгом, Филипинима, Борнеом, Целебесом, Сингапуром, делом Суматре, Соломонским острвима, Јавом и Бурмом. Прву велику победу над Јапанцима САД су однеле јуна 1942. у бици код Мидвеја. После те победе САД су оствариле премоћ на Пацифику. Тиме је успостављена контрола над поморским путем који повезује Аустралију и САД. Потом су војне операције на Пацифику усмерене ка Јапану.

➤ Формирање антифашистичке коалиције ➤

Нови значајан корак у процесу формирања антифашистичке коалиције одиграо се крајем 1941. и почетком 1942. Представници 26 земаља које су прихватиле начела „Атлантске повеље“, усвојили су у Вашингтону нову декларацију. У њој су се обавезали да ће против чланица Тројног пакта употребити „сва средства, војна и економска“, да ће међусобно сарађивати и да неће закључити мир с непријатељем све док он не буде поражен. Декларација је била отворена и за друге нације спремне да „пруже материјалну помоћ и допринос борби за победу над хитлеризмом“.

Конференцијом у Вашингтону створена је антифашистичка коалиција. Њен је званичан назив био Коалиција уједињених народа. Предводили су је САД, Велика Британија и СССР. Коалиција је маја 1942. додатно појачана посебним уговором о савезу између Велике Британије и СССР-а.

➤ Велике битке на простору СССР-а ➤

После пораза под Москвом Хитлер је предузео офанзиву на јужном фронту. Продор је био усмерен према Волги, Дону и Каспијском мору. У мају 1942. немачке јединице заузеле су Крим. Немачке трупе на јужном фронту кретале су се у два правца: једна група армија наступала је према Волги и Стаљинграду док се друга кретала према Кавказу.

Стаљинград је за Немце имао стратешку важност али и симболични значај јер је носио Стаљиново име. У добро припремљеној операцији, која је започела у лето 1942, немачке трупе су у

➤ Јапански војници спроводе британске војнике, Сингапур

➤ Немачки војници, Стаљинград

У противудару који је Црвена армија предузела новембра 1942, у једну битку за Стаљинград, било је ангажовано преко милион војника. Сложеним војним операцијама цела Шеста немачка армија, којом је командовао генерал Фон Паулус, била је опкољена и принуђена на предају. У Стаљинградској бици уништено је и заробљено 330.000 немачких војника. Јединицама Црвене армије командовао је генерал А. И. Јермоненко. Била је то једна од најважнијих прекретница у Другом светском рату.

септембру продрле до Стаљинграда, града на средњем току реке Волге. Изузетно тешке борбе за град трајале су више месеци; окончане су фебруара 1943. победом Црвене армије. У одбрани града активно је учествовало становништво. По први пут у војним операцијама код Стаљинграда јединице Црвене армије употребљавале су вишецевне ракетне бацаче – „каћуше“.

У жељи да поврати иницијативу на фронту Хитлер је у лето 1943. предузео нову офанзиву. У оквиру ње је јула 1943. дошло до велике битке код Курска. Била је то највећа тенковска битка у Другом светском рату. Курска битка трајала је од 5. јула до 23. августа 1943. У њој је учествовало око 6.000 тенкова. Пораз у бици код Курска принудио је Хитлера на повлачење. Започета је општа офанзива Црвене армије и до краја јесени она је ослободила већи део територије која се налазила под немачком окупацијом.

➤ Подморнички рат и афричко ратиште ➤

Употреба подморница у Другом светском рату учинила је пловидбу морем крајње несигурном. На мети подморница нису били само ратни већ и путнички и теретни бродови. Немачке подморнице највише су оперисале у Атлантском океану, са задатком да онемогуће достављање америчке помоћи Великој Британији. Да би смањили губитке, савезнички бродови су преко Атлантика пловили у конвојима које су обезбеђивали ратни бродови, а често и авијација. Италијанске подморнице дејствовале су превасходно у Средоземном мору, а јапанске у Пацифику.

У борбама које су почетком 1942. вођене у Африци, немачке и италијанске трупе имале су више успеха. Британске јединице потиснуте су до граница Египта, где је фронт стабилизован. Генерал Ромел, кога су због вештине ратовања називали „пустињска лисица“, покренуо је, крајем маја 1942, нову офанзиву. Одлучујућа битка одиграла се новембра 1942. код места Ел Аламејн у Либијској пустињи. Британска армија, којом је командовао маршал Монтгомери, однела је важну победу, а Ромел био принуђен на повлачење.

Георгиј Константинович Жуков (1896–1974), маршал Совјетског Савеза, прослављени командант, један је од најистакнутијих војсковођа Другог светског рата. Командовао је Црвеном армијом у биткама за одбрану Москве и Лењинграда, а затим и у Стаљинградској и Курској бици. Командовао је и јединицама Црвене армије у наступању ка Немачкој и заузимању Берлина.

➤ Ервин Ромел

Питања и задаци

1. Шта је био разлог уласка САД у рат? Који је међународни значај тога догађаја?
2. Шта је то „Атлантска повеља“?
3. Које су преломне битке на Источном фронту у 1942. и 1943?
4. Како су се одвијале војне операције на Афричком фронту?

После победа у северној Африци, јануара 1943, на Конференцији у Казабланки, председник САД Рузвелт и премијер Велике Британије Черчил постигли су договор о даљем вођењу рата. Процењено је да победе постигнуте у Африци треба искористити и извести инвазију на Сицилију и Апенинско полуострво.

3. ПОБЕДА АНТИФАШИСТИЧКЕ КОАЛИЦИЈЕ

► Капитулација Италије ►

Инвазија на Сицилију отпочела је 10. а окончана 17. јула 1943. У операцијама су, уз подршку ваздухопловства, учествовале британска и америчка армија. Свакодневна бомбардовања италијанских градова и привредних објеката томе су додатно доприносила. Поделе су потресале и фашистичку партију. У таквим околностима Велико фашистичко веће је, крајем јула 1943, донело одлуку којом је Мусолини разрешен свих дужности. Након рушења са власти Мусолини је ухапшен а фашистичка странка распуштена. Тиме је завршена 20 година дуга владавина фашиста у Италији. Мандат за састав нове владе краљ је поверио маршалу Пјетру Бадолу.

Успешно искрцавање савезника у јужној Италији приморало је немачке јединице на повлачење према северу. Италија је званично капитулирала 8. септембра 1943. а месец дана касније објавила је рат Немачкој.

► Источни фронт ►

Зимска офанзива Црвене армије била је веома успешна на целом фронту од Балтичког до Црног мора. Почетак 1944. обележиле су победе Црвене армије. Крајем јануара, Лењинград је ослобођен опсаде која је трајала 900 дана. У том периоду живот је изгубило око 700.000 грађана и неколико стотина хиљада војни-

📌 Савезнички команданти: Монтгомери, Ајзенхауер, Жуков и Де Тазињи, 5. јуна 1945. у Берлину

Пад Мусолинија био је тежак ударац за Адолфа Хитлера. У диверзантској акцији немачке јединице успеле су да ослободе Мусолинија и пребаце га у северну Италију. Тамо је оформљена марионетска држава позната под именом Република Сало, која је своју судбину у потпуности везала за судбину нацистичке Немачке.

📌 Војници Црвене армије

Црвена армија напредује према Берлину

Искрцавање савезника у Нормандији, 1944. године

Застава Црвене армије на Рајхстагу, Берлин 1945. године

ка који су бранили град. У пролеће 1944. била је ослобођена целокупна територија Совјетског Савеза.

Црвена армија је, после успешних битака на својој територији, у лето 1944. прекорачила своје границе и као ослободилац започела операције у Европи. У Пољској су се јединице Црвене армије зауставиле пред Варшавом, где је започео устанак Пољака. Непосредно после тога, приморавајући противника на повлачење Црвена армија извршила је продор на тло Немачке, где је заузела источну Пруску. Следио је продор у Чехословачку. Са територије те државе настављен је продор у Немачку и Аустрију. У исто време Црвена армија прешла је и границе Финске и Румуније.

Септембра 1944. капитулирале су Румунија, Бугарска и Финска, и са тим државама склопљено је примирје. Јединице Црвене армије ушле су и на територију Југославије и учествовале у ослобађању Београда. Продор Црвене армије на Балкан присилио је Немце на повлачење из Грчке.

Отварање другог фронта у Европи

Искрцавање савезничких јединица у Нормандији (северна Француска) и отварање другог фронта у Европи припремано је под тајним називом „**Оверлорд**“ („врховни господар“). Операција је започела 6. јуна 1944. Целокупним савезничким снагама командовао је амерички генерал Ајзенхауер.

После снажног бомбардовања отпочео је највећи поморски и ваздушни десант у Другом светском рату. Савезничке јединице прешле су канал Ламанш, разбиле немачку одбрану и искрцале се у Нормандији. Снажан отпор немачких јединица у почетку је успоравао, а делом и онемогућавао напредовање. Августа 1944. године ослобођен је Париз, а затим и остали делови Француске, Белгије, Луксембурга и већи део Холандије. Марта 1945. савезници су прешли Рајну и започели коначне операције на сламању Немачке.

Крај Другог светског рата у Европи

После ослобађања Пољске и Чехословачке, Црвена армија запосела је Беч и отпочела коначне операције на тлу Немачке. Хитлер је покушао да тоталном мобилизацијом становништва спречи продор совјетских јединица, али у томе није успео. Обруч око Берлина све се више сужавао. Са запада су такође продирале савезничке трупе. До првог сусрета јединица Црвене армије и савезника дошло је на реци Елби априла 1945.

Последња битка у Другом светском рату на тлу Европе вођена је за Берлин. Хитлер је планирао да град брани „до последњег војника“. Борбе за Берлин трајале су две недеље а цела је опера-

ција завршена заузимањем града 2. маја 1945. Суочен са тоталним поразом Адолф Хитлер извршио је самоубиство. Плашећи се одмазде Црвене армије за недела која су чиниле у окупираним деловима СССР-а, немачке јединице настојале су да се предају трупама западних савезника. Деветог маја 1945. Немачка је потписала безусловну капитулацију.

Капитулација Немачке није значила крај Другог светског рата. Борбе су настављене на Пацифику. У складу с обавезама које је преузео према савезницима, СССР је објавио рат Јапану и укључио се у војне операције на Далеком истоку. Током 1945. Јапан је изгубио све освојене територије. Посебно тешке борбе савезници су водили за острва Окинава и Иво Џима. Јапан је крајем јула 1945. одбио ултиматум о предаји. Фанатизам са којим је Јапан настављао рат и жртве које су савезници подносили током напада пилота-самоубица („камиказа“), пресудно су утицале на одлуку владе САД да у рату употребе ново оружје – атомску бомбу.

Острво Иво Џима освојено је после вишемесечних бомбардовања. У одбрани острва Јапанци су употребљавали авионе „камиказе“. У њиховим нападима потопљено је 30 а сштећено преко 370 савезничких ратних бродова.

Шестог августа 1945. на град Хиросиму бачена је атомска бомба, а три дана касније и на Нагасаки. После тога започели су преговори о престанку ратних операција. Другог септембра 1945. Јапан је потписао безусловну капитулацију. Тиме је Други светски рат био окончан.

► Савезничке конференције ►

Поредак који је успостављен на крају Другог светског рата изграђиван је, у етапама, већ током ратних година. Водећу улогу у том процесу играле су велике силе. Од када је донета „Атлантска повеља“, било је више сусрета представника великих сила које су предводиле антифашистичку коалицију. Сарадња током 1943. донела је земљама антифашистичке коалиције прве веће војне успехе. Једно од важних питања које је требало решити било је питање отварања другог фронта у Европи. Савезници се такође нису слагали око будућности земаља у источној Европи, међу којима је била и Југославија.

Конференција у Техерану (28. новембар – 1. децембар 1943) била је најзначајнији скуп шефова савезничких држава од почетка Другог светског рата. На њој су се по први пут срела „велика тројица“ – Рузвелт, Черчил и Стаљин. Циљ Конференције био је да омогући што бољу сарадњу унутар антифашистичке коалиције и отклони постојеће проблеме и несугласице. Рузвелт је захтевао да СССР што пре објави рат Јапану. Черчил је сматрао да „дру-

Црвена армија, којом је командовао маршал Жуков, концентрисала је на фронту код Берлина армију са 40.000 топова и ракетних бацача (каћуша), 6.300 тенкова и 8.400 авиона. Берлин је бранило око милион војника.

Јапански ракетни авион – „јокошука“ (трешњин цвет)

У борбама за Окинаву изведена је највећа амфибијска операција у Пацифику током Другог светског рата. У њој је учествовало око 450.000 савезничких војника, 1.727 авиона и 1.321 ратни брод. Насупрот савезницима биле су јапанске трупе које су бројале 140.000 војника.

„Велика тројица“ – Черчил, Рузвелт, Стаљин

Одломак из мемоара Винстона Черчила о конференцији у Техерану

Прва пленарна конференција за почела је у совјетској амбасади у недељу 28. новембра у 16 часова. Седели смо око округлог стола... Седео сам насупрот Стаљина. Претходно смо се споразумели да председништво поверимо Рузвелту, што је он прихватио. Исте вечери Рузвелт, Стаљин и ја потписали смо следећи документ који садржи војне закључке.

1. Да партизани у Југославији буду у највећој мери помогнути.
2. Да је са војног становишта врло пожељно да Турска уђе у рат на страни савезника пре краја године...
3. Прима се на знање да ће операција „Оверлорд“ (други фронт) почети у мају 1944. године

ги фронт“ треба отворити на Балкану. Стаљин је био мишљења да се савезничким искрцавањем у Нормандији постижу највећи војни ефекти – приморавање Хитлера да ратује на два фронта и растерећење совјетских трупа на Источном фронту. Уз залагање Рузвелта прихваћен је совјетски захтев за хитним отварањем другог фронта у Европи, и одлучено да то буде у Нормандији.

Друга савезничка конференција на којој су учествовали Рузвелт, Черчил и Стаљин одржана је од 2. до 12. фебруара 1945. на **Јалти**, Крим. На том састанку „велике тројице“ разговарано је о завршним ратним операцијама и послератном уређењу света. Посебан значај имали су договори о послератној подели Немачке на четири окупационе зоне. „Велика тројица“ сложили су се да априла 1945. у Сан Франциску буде организован скуп представника свих народа који су учествовали у борби против фашизма, и формирана међународна организација која ће бринути о миру у свету.

Шефови савезничких држава срели су се и крајем јула 1945. на **Конференцији у Потсдаму**, предграђу Берлина. На Конференцији је донета одлука да се Немачка потпуно разоружа, а њена ратна индустрија уништи или стави под надзор савезника. Савезници су се сложили да сви ратни злочинци буду кажњени. Донет је и закључак о оснивању Савета министара пет великих држава (СССР, САД, Велика Британија, Француска и Кина) са задатком да изради предлоге мировних уговора с Италијом и свим осталим фашистичким државама.

Између два састанка шефова антифашистичке коалиције, на Јалти и у Потсдаму, одржан је, априла 1945, у **Сан Франциску**, скуп представника 50 држава света на коме је формирана **Организација уједињених нација**. Повеља Уједињених нација донета је 26. јуна 1945. године. ОУН је замишљена као „глобално удружење влада које сарађују на пољу међународног права, глобалне безбедности, економског развоја и социјалне једнакости“.

Симбол Уједињених нација

Питања и задаци

1. Шта је била последица савезничког искрцавања на Сицилију?
2. Које је значајне победе извојевала Црвена армија и које су њихове последице?
3. Где је вођена последња битка Другог светског рата у Европи?
4. Које су одлуке Рузвелт, Черчил и Стаљин донели на Конференцији у Техерану?
5. Који су основни циљеви Организације уједињених нација?

Други светски рат био је највећи ратни сукоб у историји човечанства. Рат је започет 1. септембра 1939. нападом Немачке на Пољску а завршен капитулацијом Јапана 2. септембра 1945. Фашистичке државе које су започеле рат доживеле су тоталан пораз. У рату је учествовало становништво 61 државе (преко 2 милијарде људи). На фронтовима је било ангажовано око 110 милиона војника.

4. ПОСЛЕДИЦЕ РАТА

▣ Људски и материјални губици

Тачан број људских жртава у Другом светском рату никада није утврђен. Ипак, процењено је да је у рату погинуло између 50 и 55 милиона људи. Међу њима било је преко 20 милиона војника и преко 30 милиона цивила. У рату је рањено око 35 милиона људи. Рат је вођен на територији 40 држава. Материјална разарања била су огромна. Највеће жртве поднело је становништво СССР-а, Кине, Пољске. Значајне жртве имале су Немачка и Јапан. Међу државама са највећим ратним губицима била је и Југославија. Рат је изазвао демографске промене у многим деловима света. Нацисти су покушали да у холокаусту униште читав један народ – Јевреје. Последице геноцида такође су биле велике. Ратне операције пратила су пресељења становништва, која су настављена и после завршетка војних операција. Посебно велика померања задесила су немачко становништво које се, у страху од одмазде, повлачило заједно са немачким јединицама.

Други светски рат имао је све карактеристике глобалног рата. Његов исход није зависио само од снаге зараћених армија већ, пре свега, од укупне економске и финансијске моћи супротстављених војних савеза, људских капацитета, развијености технологије, транспорта, производње хране неопходне за одржање оружаних снага и цивилног становништва.

Надмоћ у ваздуху пресудно је утицала на коначни исход рата. Ипак, бројна бомбардовања градова и велике цивилне жртве отворили су питање да ли се на такав начин води прихватљив рат или

📌 Депортовање Јевреја у логор

Непознате речи

интернирати – затворити, држати у заточењу, ограничити слободу кретања

спроводи геноцид. Рат је изазвао велика материјална разарања. Уништене су комуникације (пруге и путеви), бомбардовани бројни градови, разорена индустријска постројења. Рат је проузроковао поремећаје у светској трговини. Разморе разарања отежавале су прелазак са ратне на мирнодопску привреду. Европске државе које су водиле рат претрпеле су потпуни финансијски крах.

После рата милиони људи остали су без својих домова и у изгнанству. Избеглицама, ратним заробљеницима и интернираним лицима, који су се враћали кућама, придружиле су се нове избеглице и расељена лица. Током ратних година више од 40 милиона људи депортовано је или расељено. Према постојећим проценама, почетком 1946. у потрази за новим домом било је 1,7 милиона људи.

➤ Технологија смрти – логори смрти, геноцид, холокауст

Антисемитизам је чинио један од темеља нацистичке идеологије. Када су освојили власт у Немачкој, нацисти су отпочели са прогонима Јевреја. У ту сврху послужили су им концентрациони логори, првобитно формиран с намером да у њима буду елиминисани сви противници нацистичког режима. Интензитет мржње према Јеврејима појачан је почетком Другог светског рата. Масовна хапшења и депортације у логоре смрти постали су део свакодневице. Физичка ликвидација Јевреја постала је званична политика нацистичке Немачке почев од 1942. Под називом „коначно решење јеврејског питања“ вршено је намерно истребљење целог једног народа. За „процес“ ликвидације јеврејског становништва био је задужен нациста Адолф Ајхман. Најозлоглашенији концентрациони логори били су Дахау, Бухенвалд, Белзен, Маутхаузен, Аушвиц, Трелинка, Мајданек.

Преживели логораши

Заробљени војници – интернирани били су разврстани у осам категорија. У првој категорији затвореника, према којој су се нацисти најбоље односили, били су Французи, Енглези и Американци. Заробљеници из Југославије били су у четвртој, из СССР-а у шестој а из Пољске у седмој категорији. Јевреји су сврстани у осму категорију затвореника. У истој категорији били су и италијански војници који су се после капитулације Италије борили против Немачке.

Немачки концентрациони логор Маутхаузен

Након немачког заузимања Варшаве око 500.000 Јевреја затворено је у једном малом кварту града који је био ограђен високим зидом. У том „Варшавском гету“ живело се на ивици егзистенције.

Умирало се од глади и болести. Октобра 1942. око 310.000 Јевреја је из Варшаве одведено у концентрационе логоре и тамо убијено. Априла 1943. преостали Јевреји (53.000 њих) подигли су устанак који су Немци, после великог отпора, у крви угушили. Према постојећим проценама, у Другом светском рату убијено је између 5 и 6 милиона Јевреја. То је била готово једна трећина свих Јевреја на свету. Холокауст је оставио трајне последице. Променио је демографску слику Европе – у њој готово да више и није било бројнијих јеврејских заједница.

Савезничке владе су 17. децембра 1942. званично осудиле убијање Јевреја. Том приликом упозорено је да ће сва лица која у томе учествују на крају рата бити осуђена. Јевреји нису били једине жртве геноцида у Другом светском рату. На удару нацистичких режима били су и Роми. Према постојећим проценама, током ратних година страдала је најмање једна трећина свих Рома који су живели у Европи. Судбину Јевреја и Рома на простору нацистичке творевине Независне Државе Хрватске поделио је и српски народ.

У Нирнбергу су, поред осталих, осуђени на смрт и Мартин Борман, секретар Националсоцијалистичке партије (осуђен у одсуству); Херман Геринг, командант ратног ваздухопловства; Јоакин фон Рибентроп, министар иностраних послова; Алфред Розенберг, главни идеолог расне теорије и протектор Источних окупираних територија, и други.

Суђење ратним злочинцима у Нирнбергу

Процес најодговорнијим нацистичким злочинцима, представницима политичке, војне и економске елите Немачке, отпочео је крајем 1945. у Нирнбергу. Главни процес трајао је годину дана. На њему су била оптужена 24 лица и 6 организација. Оптужнице су биле подигнуте због четири кривична дела: учествовање у заједничком плану или завери за спровођење злочина против мира; планирање, започињање и вођење агресивних ратова и других злочина против мира; ратни злочини; злочини против човечности.

Судски процес у Нирнбергу није био једини. Слични процеси, на којима се судило колаборационистима, истакнутим војним старешинама, представницима окупационих власти, организовани су широм света. У Француској се судило маршалу Петену. У Норвешкој се на оптуженичкој клупи нашао Видкун Квислинг. У

Јапану је суђено војном врху и носиоцима јапанске окупационе управе али не и цару Хирохиту. Ратним злочинцима суђено је и у Југославији.

➤ Модерна војна технологија – употреба атомског оружја ➤

Атомска бомба бачена на Хирошиму била је тешка 4 тоне и у себи је имала 65kg обогаћеног урана. Њена разорна моћ износила је 15-16 килотона ТНТ-а. Друга атомска бомба, бачена на Нагасаки, била је још разорнија.

Почетком Другог светског рата Влада САД окупила је водеће нуклеарне физичаре и поверила им задатак да израде атомску бомбу. Тимом стручњака руководио је професор Универзитета Принстон Роберт Опенхајмер. Научници су до 1943. решили бројне проблеме и сачинили теорију о стварању атомске бомбе. Рад на изради бомбе водио се под тајним називом „Менхетен план“. Влада САД планирала је да атомску бомбу баци на Немачку, али она је капитулирала пре него што је цео пројект завршен. Прво тестирање атомске бомбе било је извршено почетком јула 1945. у пустињи државе Нови Мексико. После тога донета је одлука да атомска бомба буде бачена на Јапан.

Претпоставља се да је у нападу на Хирошиму и Нагасаки погинуло око 130.000 људи а да је још два пута више умрло од директних последица употребе атомског оружја. Жртве атомске бомбе премашиле су све процене. То је био разлог што су дуго година прикриване. Посебно је изненадио ефекат радијације, од чијих су последица људи умирали и у наредним деценијама. Влада САД је употребу атомског оружја правдала великим губицима које су савезничке трупе имале у борбама на Пацифику (око 200.000 погинулих). Према њеним проценама, инвазија на Јапан однела би још око 500.000 живота савезничких војника. У таквим околностима донета је одлука да рат буде окончан употребом атомске бомбе.

➤ Живот у рату ➤

Својом насилном природом рат је променио живот милиона људи. Његову основну димензију чинили су насиље, терор, патња, смрт. Потребе вођења рата наметнуле су повећану експлоатацију и пљачку материјалних добара у окупираним земљама. Радна снага потребна немачкој ратној привреди довођена је из целе Европе. Ратни заробљеници били су ангажовани на најтежим физичким пословима у рударству, индустрији и пољопривреди.

У окупираним земљама успостављени су различити окупациони системи. Поједине територије окупираних земаља су анектиране (Алзас, Лорен, делови западне Пољске, делови Чехословачке и Југославије). Распарчавањем, територије појединих земаља додељене су на управу немачким сателитима. У управљању окупираним територијама нацисти су се ослањали на локалну колаборационистичку власт. У формираним марионетским др-

Разорени град

жавама, попут НДХ, власт је била у рукама домаћих режима идеолошки блиских нацистима. О размерама и оштрини терора немачких и окупационих власти говоре и наредбе које су важиле на територији СССР-а, Пољске и Србије, по којима се за једног убијеног немачког војника стрељало 100 грађана а за рањеног 50.

Живот под окупацијом обележила је и делатност покрета отпора. У Југославији су деловала два покрета отпора на чијем су челу били представници ЈВУО и комунисти. Јаки ослободилачки покрети отпора постојали су у Грчкој и Албанији. Партизански рат водио се и на окупираним територијама Совјетског Савеза. Организовани покрети отпора деловали су у Пољској, Чехословачкој, Француској, Белгији.

Део свакодневице живота у рату чинили су затвори и логори. У Другом светском рату постојала су два типа логора. Логори за интернирце били су намењени војницима заробљеним у време немачког напада и окупације европских земаља. У тим логорима владао је режим усклађен са хашким и женевским конвенцијама о ратним заробљеницима.

Други тип логора – концентрациони логори, нису били под заштитом међународног права. Кроз њих је током рата прошло 26 милиона затвореника. У њима су вршена свесна истребљења политичких противника и народа које су нацисти сматрали „нижим расама“. Међу најзлоглашеније логоре смрти убраја се и усташки логор Јасеновац.

Степен ангажовања женског становништва у ратним операцијама и организацији мирнодопског живота коначно је допринео еманципацији жена. Други светски рат утиснуо је снажан печат светској култури. Размере разарања нису уметнике оставиле равнодушним. Одбацивање рата као погубне друштвене појаве, која у будућности мора бити избегнута, основна је порука коју је нудило уметничко стваралаштво.

Култура је имала значајну улогу у оживљавању Европе. Филм, радио, позориште, литература враћали су наду у будућност. Кроз уметничко стваралаштво објашњаван је рат и злочини нациста. Немачки ствараоци су у својим делима поставили питање сопствене кривице. Упркос глади и немаштине културни живот је веома брзо оживео.

Цивили у Варшави

Терор нациста над становништвом

Питања и задаци

1. Какви су и колики били људски и материјални губици у Другом светском рату?
2. На који су начин нацисти извршили злочин холокауста над јеврејским становништвом?
3. Како је, према међународном праву, дефинисан злочин геноцида?

Проверите, обновите, научите!

ПРОВЕРИТЕ:

1. Које три државе су изазвале Други светски рат?

3. Утврдите редослед земаља које је Хитлер покорио од 1939. до 1941. године:

Данска	_____
Грчка	_____
Пољска	_____
Југославија	_____
Француска	_____

2. Када је почео, а када се завршио Други светски рат?

4. Како се звао маршал који је потписао капитулацију Француске 1940. године?

- а) Патон
- б) Петен
- в) Потон

5.

- ➔ Како се звао генерал који је био на челу покрета „Слободна Француска“?
- ➔ Када је вођена Битка за Британију?
- ➔ Како се зове уређај који је умањио британске губитке у Бици за Британију?
- ➔ Које земље су ратовале у Северној Африци?
- ➔ Набројте државе чланице Антифашистичке коалиције.
- ➔ Набројте државе чланице Тројног пакта.

6. Које године је потписан Тројни пакт?

- а) 1939. године
- б) 1940. године
- в) 1941. године

7. Које државе су током 1940. и 1941. године приступиле Тројном пакту?
Пронађите их на карти.

8. Шта значе следећи појмови:

- блиц-криг
- Барбароса
- Оверлорд

9. Повежите датуме и догађаје:

22. јун 1941.
август 1941.
7. децембар 1941.

Напад Јапана на САД
Напад Немачке на СССР
Потписана „Атлантска повеља“

10. Колико је трајала немачка опсада Лењинграда?

- а) 300 дана
- б) 600 дана
- в) 900 дана

11. У којој су бици први пут употребљене каћуше?

Сећања маршала Црвене армије Јермоненка, команданта одбране Стаљинграда

„Велики двобој трајао је 200 дана и ноћи. Био сам командант овога града и сада могао бих да се присетим онога што се догађало од јула 1942. до фебруара 1943. На простору између Волге и Дона Хитлерова команда одрекла се плана да заузме Москву Наполеоновим – чеоним ударом. Фирер је поставио задатак за 1942. годину – освојити житородне и индустријске рејоне нашег југа, стићи до Кавказа, до нафте, и с друге стране

напасти Москву. Тако је град на Волги постао главна мета ударца. Током лета 1942. године фашистичка армија, ломећи све на свом путу, напредује све даље према истоку... Напредовање је требало зауставити по сваку цену, али где и како? Тих дана сам у Москви лежао у болници. Рана ми још није зарасла када сам био постављен за команданта југоисточног фронта. Почетком августа одлетео сам у град... Тенковске колоне са

црним крстовима продиру ка Волги. Хитлеровци су мислили да ће у првом налету заузети град... Али из првог налета то им није пошло за руком. Ми смо увлачили непријатељске армије у дуготрајну битку. На гигантском пољу битке нашле су се армије са преко 2 милиона војника. Жестокe борбе без прекида трајале су 6,5 месеци. Лето је сменила јесен а јесен зима. За совјетске војнике земља иза Волге није постојала, 700 јуриша одбили су

браниоци града, исто толико пута и сами јуришали. Првих дана октобра наш план је прихваћен. Рано ујутру 19. новембра наше јединице на крилима почеле су да наступају, 22. новембра наша војска је успела да пробије фронт, 23. је затворила обруч око њега. Пред нама је остало последње поглавље епопеје: уништавање армије која се нашла у котлу...”

Браниоци Стаљинграда

- Да ли знате када је Наполеон напао Русију? Да ли је успео да освоји Москву?
- Како се завршио његов поход?

12.

- Која је највећа тенковска битка у Другом светском рату?
- Које личности су чиниле „велику тројку“?
- Наведите најважније одлуке конференција у Техерану, на Јалти и у Потсдаму.

- Где је вођена последња битка у Другом светском рату у Европи?
- На која два јапанска града су Американци бацили атомске бомбе?

- Којих пет земаља чине сталне чланице Савета безбедности, са правом вета?
- У ком немачком граду је суђено нацистичким ратним злочинцима?

13. Ког датума је капитулирала Италија?

- а) 8. августа 1943.
- б) 8. септембра 1943.
- в) 8. октобра 1943.

14. Ког датума је отворен други фронт у Европи?

- а) 1. јуна 1944.
- б) 6. јуна 1944.
- в) 18. јуна 1944.

15. У ком граду је формирана Организација уједињених нација?

- а) Сан Франциску
- б) Њујорку
- в) Вашингтону

16. Колико људи је страдало за време Другог светског рата?

- а) 40-45 милиона б) 45-50 милиона в) 50-55 милиона

17.

ЗАДАТАК: Прочитајте ова два документа. У првом су дати одломци из „Атлантске повеље“, а други документ је Повеља Уједињених нација. Први је настао на почетку Другог светског рата, други на његовом крају. У првом документу говори се о ратним циљевима земаља Антифашистичке коалиције, док је други за циљ имао да штити нови међународни поредак. Покушајте да уочите сличности и разлике у жељама и циљевима израженим у овим документима.

Атлантска повеља**а.**

Аутори повеље Ф. Рузвелт и В. Черчил, као и земље потписнице, обавезују се:

- Да њихове земље не теже ни за каквим територијалним повећањем.
- Против су територијалних промена које не би одговарале слободно изреченој вољи заинтересованих народа.
- Поштује се право свих народа да изаберу облик владавине који им одговара; изражава се жеља да суверена права и право управљања собом буду враћена оним (државама) којима су била силом одузета.
- Све државе – велике и мале, победнице или побеђене – имају уз једнаке услове приступ светској трговини и сировинама потребним за њихово економско благостање.

– Остварити најпотпунију сарадњу међу свим народима на економском пољу, како би се осигурали бољи услови рада, привредни напредак и социјална сигурност.

– Изражава се нада да ће се после потпуног напуштања нацистичке тираније успоставити мир, који ће свим народима омогућити сигуран живот у њиховим границама и осигурати свим људима у свим земљама живот без страха и сиромаштва.

– Сви народи света морају се одрећи употребе силе у међународним односима. Немогуће је одржати било какав будући мир ако агресивне нације и даље употребљавају оружје. Изузетно је важно разоружање таквих нација док се не обезбеди стални систем мира.

Повеља Уједињених нација (26. јун 1945)**б.**

Ми, народи Уједињених нација, решени да спасемо будућа покољења немани рата који је већ два пута у току наших живота нанео човечанству неописиве патње, и да поново потврдимо веру у основна права човека, у достојанство и вредност људских личности, у равноправност људи и жена и нација великих и малих, и да успоставимо услове под којима се могу очувати правда и поштовање обавеза које проистичу из уговора и других извора међународног права, и да помажемо социјални напредак и побољшање животних услова у све већој слободи –

имајући у виду те циљеве:

да спроведемо трпељивост и заједно живимо у миру један с другим као добри суседи и да ујединимо наше снаге да бисмо одржали међународни мир и безбедност, и да осигурамо, прихватањем начела и установљењем метода, да се оружана сила неће употребљавати сем у општем интересу, и да се користимо међународним механизмом за подстицање привредног и социјалног напретка свих народа –

одлучили смо да удружимо наше напоре ради постизања ових циљева...

Земља	Укупан број Јевреја 1941.	Број ликвидираних до 1945.
Француска	300.000	65.000
Белгија	85.000	28.000
Холандија	140.000	104.000
Данска	6.000	100
Немачка	250.000	180.000
Италија	120.000	9.000
Литванија	140.000	104.000
Летонија	100.000	70.000
Пољска	3.000.000	2.600.000
Чехословачка	81.000	60.000
Мађарска	710.000	200.000
Аустрија	70.000	60.000
Југославија	70.000	58.000
Грчка	67.000	60.000
Бугарска	48.000	40.000
Румунија	1.000.000	750.000
Окупирани СССР	2.500.000	750.000
Укупно	8.650.000	5.138.000

Начела међународног права, призната статутом Међународног суда у Нирнбергу, потврђена су резолуцијама Генералне скупштине ОУН из фебруара и децембра 1946. и новембра 1947. Њима су све земље чланице обавезане да ухапсе ратне злочинце и предају их земљи у којој су злочине починили. По тим документима, најтежи облик злочина против човечности – **геноцид** дефинисан је на следећи начин: „Геноцид је ускраћивање права на опстанак целим људским групама, као што је хомицид ускраћивање права на живот појединим људским бићима.“ Конвенција о спречавању и кажњавању злочина геноцида, донета 9. децембра 1948. у ОУН, дала је следећу дефиницију: „...под геноцидом се подразумева било који од ниже наведених дела, почињен у намери да се потпуно или делимично уништи као таква нека национална, етничка, расна или религиозна група: а) убиство чланова групе, б) тешка повреда физичког или менталног интегритета чланова групе; в) намерно подвргавање групе таквим животним условима који треба да доведу до њеног потпуног или делимичног физичког уништења, г) мере усмерене ка спречавању рађања у оквиру групе, д) принудно премештање деце из једне групе у другу“. Државе потписнице Конвенције потврдиле су да је геноцид међународни злочин и да злочин геноцида не застареваше. Конвенцију о спречавању и кажњавању злочина геноцида потписала је 1951. и југословенска држава.

УПОРЕДИТЕ:	ПРВИ СВЕТСКИ РАТ	ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ
Трајање рата	4 године и 3 месеца	6 година
Зарађене државе	36	61
Неутралне државе	17	6
Државе где се водио рат	14	40
Број становника зарађених држава	1,5 милијарди	2,1 милијарда
Број мобилисаних војника	70 милиона	110 милиона
Погинули војници и цивили	10 милиона	50 милиона
Рањени војници и цивили	21 милион	35 милиона
Ратна производња оба блока	190.000 авиона 9.000 тенкова 140.000 оруђа	710.000 авиона 287.000 тенкова 1.041.000 оруђа

Непознате речи

интегритет – целокупност; неповредивост

резолуција – писмени закључак, одлука, решење